

**Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»**

Кафедра педагогічних технологій початкової освіти

ПАСКАЛЬ О.В.

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ,
ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ВІКОВА І ЕТНОПСИХОЛОГІЯ»**

**для студентів першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти
за спеціальністю 231 Соціальна робота**

 <p>Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського</p>	<p>Навчальна дисципліна ВІКОВА І ЕТНОПСИХОЛОГІЯ Галузь знань: 23 Соціальна робота Освітньо-професійна програма: Соціальна робота Спеціальність: 231 Соціальна робота Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський) Рік навчання: 3 Семестр: 5 Обсяг дисципліни, кредити ЄКТС/години: 4/120 Мова навчання: українська</p>
<p>Лектор курсу</p> 	<p>Паскаль Олена Вікторівна</p> <p>Посада: доцент</p> <p>Вчений ступінь: кандидат педагогічних наук</p> <p>Профайл викладача: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=list_works&hl=ru&user=FKT_8icAAAAJ</p>
<p>Контактна інформація</p>	<p>Paskal.OV@pdpu.edu.ua</p>

Дисципліна «Вікова і етнопсихологія» є обов'язковим компонентом у професійній підготовці фахівців зі спеціальності «Соціальна робота» і передбачає формування у студентів спеціальності 231 Соціальна робота знань, компетенцій та практичних навичок, необхідних розуміння та аналізу психологічних особливостей людей різного віку та етнічного походження з метою забезпечення ефективної та культурно-зорієнтованої соціальної роботи. Головними освітніми цілями дисципліни є розуміння психологічних особливостей різних вікових груп; засвоєння основних аспектів впливу етнічного походження, культурних традицій та цінностей на психологічні процеси, ставлення до себе та інших, сприйняття світу тощо та застосування отриманих знань у практиці соціальної роботи.

Вивчення навчальної дисципліни «Вікова і етнопсихологія» допоможе майбутнім соціальним працівникам стати більш компетентними та чутливими у своїй професійній роботі, сприяючи підвищенню якості соціальних послуг для різних вікових та культурних груп населення.

УДК: 304/316.4+379.8

*Рекомендовано до друку вченою радою Університету Ушинського
(протокол № 9 від 29 лютого 2024 р.)*

Рецензенти:

Смоколова Л.С. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

Постоян Т.Г. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського.

Паскаль О.В.

Методичні рекомендації до проведення практичних занять, організації самостійної роботи з навчальної дисципліни «Вікова і етнопсихологія» [для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, галузі знань 231 Соціальна робота, спеціальності 231 «Соціальна робота»]. Одеса : Університет Ушинського, 2024. 85 с.

Методичні рекомендації до проведення практичних занять, організації самостійної роботи обов'язкової навчальної дисципліни «Вікова і етнопсихологія» містять плани проведення, зміст практичних занять та самостійної роботи, технологічну карту дисципліни, тематику індивідуальних навчально-дослідних завдань та методичні рекомендації щодо їх виконання. Розроблені для ознайомлення здобувачів вищої освіти зі структурою та змістом навчальної дисципліни та призначені для планування, підготовки та проведення практичних занять та самостійної роботи.

ЗМІСТ

ВІКОВА І ЕТНОПСИХОЛОГІЯ.....	5
РОЗДІЛ 1 МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	9
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ.....	31
РОЗДІЛ 3 КОНТРОЛЬНІ ЗАСОБИ ПЕРЕВІРКИ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРАКТИЧНОЇ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	34
РОЗДІЛ 4 КОНТРОЛЬНІ ЗАСОБИ ПЕРЕВІРКИ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРАКТИЧНОЇ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	41
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ З КУРСУ «ВІКОВА І ЕТНОПСИХОЛОГІЯ».....	46
ГЛОСАРІЙ.....	61
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ.....	83

ВІКОВА І ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Навчальна дисципліна «Вікова і етнопсихологія» є достатньо актуальною у сучасному світі, оскільки розуміння психологічних особливостей людей різного віку та етнічного походження є важливим для багатьох сфер життя.

В аспекті багатокультурного суспільства її роль визначається тим, що у сучасному світі велика кількість людей має міжетнічну приналежність і виростає у багатокультурному середовищі. Розуміння етнічних розбіжностей у психологічних процесах допомагає підтримувати міжетнічну гармонію, взаєморозуміння та розв'язувати проблеми, пов'язані зі сферою міжкультурних взаємин.

З точки зору освіти і розвитку особистості вивчення вікових особливостей дозволяє педагогам, батькам та соціальним працівникам краще розуміти потреби та можливості дітей різного віку. Це допомагає створити ефективніші методи навчання, розвитку та виховання, що сприяє досягненню кращих результатів у навчанні та розвитку дітей.

З боку кар'єри та працевлаштування важливо розуміння психологічних особливостей різних вікових груп є важливим у професійній сфері. Роботодавці, кадрові агенції та HR-спеціалісти можуть використовувати знання про вікові особливості для побудови ефективних стратегій управління персоналом, створення сприятливого робочого середовища та розвитку кар'єрного потенціалу співробітників.

Психологічна практика передбачає те, що вікова і етнічна психологія є необхідною для фахівців у галузі психотерапії, консультування та психологічного супроводу. Розуміння впливу віку та етнічної приналежності на психологічні процеси допомагає створити індивідуальні підходи до клієнтів та забезпечити ефективну психологічну допомогу.

Соціальна політика та права людей в суспільстві забезпечує розуміння того, що вікова та етнічна психологія є важливими у контексті розроблення соціальних програм, політики соціального захисту та законодавства, які спрямовані на захист прав та інтересів людей різного віку і етнічного походження. Знання про психологічні особливості цих груп населення допомагає створювати більш справедливі та ефективні механізми соціального захисту.

Отже, вивчення дисципліни «Вікова і етнічна психологія» важливе для розуміння та вирішення психологічних, соціальних та професійних проблем, що виникають в сучасному багатокультурному світі.

Метою навчальної дисципліни «Вікова і етнопсихологія» є засвоєння студентами знань про вікові та етнічні особливості психологічного розвитку людини, розуміння впливу віку та етнокультурних чинників на формування особистості. Дисципліна спрямована на вивчення психологічних механізмів розвитку в різних вікових періодах і на розкриття особливостей психіки людини залежно від її етнічної приналежності. Метою також є вироблення у

студентів навичок аналізу та порівняння психологічних досліджень у галузі вікової та етнопсихології для розуміння та розв'язання актуальних проблем у сфері психології та педагогіки.

Основні завдання вивчення навчальної дисципліни «Вікова і етнопсихологія» включають:

- розуміння та аналіз особливостей розвитку психіки людини на різних етапах життя, зокрема в різні вікові періоди.
- вивчення особливостей ментальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, мовлення тощо) в різних вікових групах та у різних етнічних груп.
- ознайомлення з основними теоретичними підходами до вивчення вікової і етнічної психології.
- дослідження впливу етнопсихологічних чинників (культурні, релігійні, мовні особливості тощо) на формування особистості та поведінку людини.
- аналіз етнічних особливостей в соціальній взаємодії та міжетнічних відносинах.
- вивчення проблеми інтеркультурної комунікації та вироблення вміння ефективно спілкуватись з представниками різних етнічних груп.
- розуміння та аналіз рольових стереотипів, попередження дискримінації та насильства на етнічній основі.
- ознайомлення з методиками дослідження вікових та етнопсихологічних особливостей людини та залучення їх до практичних досліджень.
- розвиток навичок аналізу та самостійного мислення з питань вікової і етнопсихології.
- формування пізнавального інтересу до дослідження та розуміння різних аспектів вікової та етнопсихології.

Передумови для вивчення дисципліни: для вивчення навчальної дисципліни «Вікова психологія» студенти мають опанувати знання з таких навчальних дисциплін, як «Загальна психологія», «Соціальна психологія».

Очікувані програмні результати навчання:

ПРН 01 Здійснювати пошук, аналіз і синтез інформації з різних джерел для розв'язування професійних і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між соціальними подіями та явищами.

ПРН 11 Використовувати методи профілактики для запобігання можливих відхилень у психічному розвитку, порушень поведінки, міжособистісних стосунків, для розв'язання конфліктів, попередження соціальних ризиків та складних життєвих обставин.

ПРН 17 Встановлювати та підтримувати взаємини з клієнтами на підґрунті взаємної довіри та відповідно до етичних принципів і стандартів соціальної роботи, надавати їм психологічну підтримку й наснажувати клієнтів.

Очікувані результати навчання дисципліни:

знати:

- основні теоретичні підходи й концепції вікової та етнопсихології.

- особливості психологічного розвитку в різні вікові періоди життя: дитинство, підлітковий вік, дорослість.
- ознаки й особливості початкового етапу розвитку особистості в молодшому шкільному віці.
- фактори, що впливають на формування особистісних якостей та спрямованості дітей підліткового віку.
- психологічні особливості студентів, які виникають на стадії їх розвитку у вищому навчальному закладі.
- роль культурних особливостей на психологічний розвиток і поведінку людини в етнічних групах.
- механізми формування етнопсихологічних особливостей та взаємозв'язок між етнічною ідентичністю та психологічними характеристиками особистості.
- сучасні підходи до вивчення етнопсихологічних проблем та методи їх дослідження.
- особливості психологічного супроводу дітей, підлітків і дорослих з різних етнічних груп.
- критичний огляд проблем вікової та етнопсихології й можливості їх вирішення у практичній роботі зі студентами й різними соціальними групами.

уміти:

- застосовувати отримані знання з вікової та етнопсихології для організації діяльності і спілкування особистості в різні вікові періоди та з різними етнічними групами населення для створення умов, що сприяють конструктивному психічному розвитку людини;
- враховувати в навчально-виховному процесі сензитивні періоди розвитку;
- передбачати вікові особливості дитини в психолого-педагогічній роботі;
- орієнтуватися на нормативи кожного вікового періоду у психодіагностичній та психокорекційній роботі;
- розпізнавати та аналізувати основні етнопсихологічні особливості людей різних національностей та культур.
- визначати вплив культури на психологічні процеси та розвиток особистості.
- застосовувати методи та інструменти вивчення вікової та етнопсихології.
- критично аналізувати інформацію з області вікової та етнопсихології.
- створювати та проводити дослідження вікових та етнопсихологічних аспектів.
- працювати з різними групами людей з урахуванням особливостей вікових та етнопсихологічних характеристик.
- розуміти важливості та необхідності врахування вікових та етнопсихологічних аспектів у професійній діяльності.

Унаслідок досягнення результатів навчання здобувачі вищої освіти в контексті змісту навчальної дисципліни мають опанувати такі компетентності:

Загальні компетентності:

ЗК 3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК 4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК 10. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 11. Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

Спеціальні компетентності:

СК 1. Знання і розуміння сутності, значення і видів соціальної роботи та основних її напрямів (психологічного, соціально-педагогічного, юридичного, економічного, медичного).

СК 4. Здатність до аналізу соціально-психологічних явищ, процесів становлення, розвитку та соціалізації особистості, розвитку соціальної групи і громади.

СК 7. Здатність до співпраці у міжнародному середовищі та розпізнавання міжкультурних проблем у професійній практиці.

СК 8. Здатність застосовувати сучасні експериментальні методи роботи з соціальними об'єктами в польових і лабораторних умовах.

СК 11. Здатність до надання допомоги та підтримки клієнтам із врахуванням їх індивідуальних потреб, вікових відмінностей, гендерних, етнічних та інших особливостей.

СК 16. Здатність дотримуватися етичних принципів та стандартів соціальної роботи.

СК 18. Здатність до генерування нових ідей та креативності у професійній сфері.

Міждисциплінарні зв'язки. Курс «Вікова і етнопсихологія» передбачає тісний зв'язок з дисциплінами: загальна психологія, соціальна психологія, психологічне консультування та психокорекція, диференційна і експериментальна психологія.

ОПАНОВУЮЧИ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗДОБУВАЧ ПОВИНЕН ДОТРИМУВАТИСЯ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ:

– сумлінно, вчасно й самостійно (крім випадків, які передбачають групову роботу) виконувати навчальні завдання, завдання проміжного та підсумкового контролю;

– бути присутнім на всіх навчальних заняттях, окрім випадків, викликаних поважними причинами;

– ефективно використовувати час на навчальних заняттях для досягнення навчальних цілей, не марнуючи його на зайві речі;

– сумлінно виконувати завдання з самостійної роботи, користуватися інформацією з надійно перевірених джерел, опрацьовувати запропоновані та додаткові літературні джерела та Інтернет-ресурси.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ
ЗАНЯТЬ

Теми практичних занять

№ з/п	Тема заняття	Кількість годин
		Денна форма
1.	<i>Брифінг «Вікова психологія як наука. Загальна характеристика розвитку психіки в онтогенезі»</i>	2
2.	<i>Науковий семінар-практикум «Особливості психічного розвитку новонародженого та немовляти»</i>	2
3.	<i>Інтерактивна консультація викладача «Психологічні особливості розвитку дитини в ранньому та дошкільному віці»</i>	2
4.	<i>Практикум «Специфіка психічного розвитку та особливості навчання в школі шестирічної дитини»</i>	2
5.	<i>Психологічна консультація з прикладних проблем «Психічний розвиток дитини молодшого шкільного віку»</i>	2
6.	<i>Кейс-студія «Психологія підлітка»</i>	2
7.	<i>Творча майстерня «Психологія ранньої юності»</i>	2
8.	<i>Аналіз конкретної ситуації з використанням методу «інцидент» «Розвиток особистості в дорослому віці»</i>	2
9.	<i>Психологічне дослідження на місцевості «Психологія середньої дорослості»</i>	2
10.	<i>Дискусія «Психологічні особливості пізньої дорослості»</i>	2
11.	<i>Групова дискусія «Етнопсихологія як наука»</i>	2
12.	<i>Круглий стіл «Психологічний аспект поняття «етнос»»</i>	2
13.	<i>Групова дискусія «Етнічна ідентичність особистості»</i>	2
14.	<i>Рольова плей-техніка «Сутність психології нації, сучасний розвиток етносів в Україні»</i>	2
15.	<i>Кейс-студія «Особливості етнічної поведінки та етнічні стереотипи»</i>	2
16.	<i>Рольове інтерв'ю «Поняття особистість в етнопсихології»</i>	4
17.	<i>Рольова гра «Культурний фестиваль» Мова як етноформуюча ознака етносу: соціальне психологічні дослідження</i>	4
18.	<i>Міжкультурний тренінг «Національна та світова культура як об'єкт втілення національної психології народів»</i>	4
19.	<i>Етнографічне дослідження «Етнічні конфлікти — причини виникнення та способи урегулювання»</i>	4
20.	<i>Етнографічна екскурсія «Національно-психологічні особливості представників різних народів світу»</i>	4
УСЬОГО ГОДИН:		50

Брифінг «Вікова психологія як наука. Загальна характеристика розвитку психіки в онтогенезі»

Форма організації на занятті: участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:

1. Що є предметом і завданням вікової психології.
2. У чому полягає зв'язок вікової психології з іншими науками.
3. Розкрийте особливості історичного розвитку вікової психології.
4. Яка структура вікової психології?
5. У чому полягає сутність поняття «вік» як основної категорії вікової психології?

6. Визначить методологічні засади вікової психології, методи вікової психології та підходи до організації досліджень з вікової психології.

7. Укладіть словник персоналій (2 зарубіжних вчених, 2 вітчизняних вчених, за наступним алгоритмом: прізвище, ім'я, по батькові, роки життя які, проблеми вікової психології вивчав, основні роботи в галузі вікової психології (назва, рік видання)

8. Побудуйте схему «Зв'язок вікової психології з іншими науками».

9. Схематично зобразіть структуру галузей психології із зазначенням місця, взаємозв'язків і структурних елементів вікової психології.

Підготуйте повідомлення про основні напрями зарубіжної вікової психології. Оберіть один з напрямів (психоаналіз про закономірності психічного розвитку; стадії психосоціального розвитку за Е. Еріксоном; Біхевіоризм (Дж. Уотсон, Дж. Годфруа, К. Флейк-Хобсон, Б. Скіннер) про особливості розвитку дитини; генетична психологія про закономірності розвитку інтелекту; гуманістична психологія (К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл, С. Сатір, Ш. Бюлер) про закономірності дитячого розвитку.

Складіть у вигляді таблиці чи схеми перелік психічних функцій, процесів, властивостей, станів, які можуть бути успадковані та таких, які визначаються переважно шляхом соціалізації.

- Визначте, які з них стосуються особисто вас.
- Як висновком, одним реченням відповісти на питання:
- На вашу думку, що є визначальним фактором розвитку психіки – генетичний чи соціалізуючий?

Підготуйте повідомлення до консультативної бесіди за наступними проблемами:

Опишіть експерименти Ж. Піаже, та визначить у чому полягає їх сенс.

Розкрийте сутність розвиваючого раннього навчання (презентуйте одну з методик, наприклад, Монтессорі, Домана, Зайцева тощо) та визначить її позитивні риси та недоліки.

Проаналізуйте власний життєвий шлях або певні вікові періоди за двома запропонованими періодизаціями (ті, які ви вважаєте найбільш точними, або з уявною перспективою з урахуванням майбутнього вашого життя). Коротко поясніть, чому саме тоді відбувся перехід від одного вікового періоду до

іншого, який критерій класифікації періодів обрано.

Презентуйте будь-яку теорію періодизації вікового розвитку людини з не озвучених на лекції (Курт Левін, А. Адлер, гештальт-теорія розвитку, теорія прив'язаності Джона Боулбі, екологічна теорія Урі Бронфенбреннера тощо) та схарактеризуйте її.

Схарактеризуйте різні підходи щодо вікової періодизації людини. Розкрийте поняття «віку» в культурно-історичній теорії Л. С. Виготського.

Проаналізуйте преформований та неформований тип розвитку.

Проведіть дискусію на тему «Значення спадковості й виховання у психічному розвитку дітей».

Обґрунтуйте Вашу думку в обговоренні наступних проблем:

- Ви берете участь у дискусії, більшість учасників якої схиляються до думки, що головну роль у розвитку особистості відіграють біологічний та соціальний фактор. Доведіть, що власна активність особистості є також вагомим фактором розвитку.

- На роботи яких вчених Ви можете спиратися і чому?

- Які приклади з наукових джерел, відомих кінофільмів, художніх творів, усної народної творчості тощо Ви зможете навести?

- Які «слабкі місця» Вашої позиції у дискусії можуть використати опоненти?

Ви розробляєте проект дослідження розвитку одного з пізнавальних процесів у віці немовляти.

- Зазначте предмет вашого дослідження.

- Яким організаційним та емпіричним методам Ви надаєте перевагу і чому?

- Які «слабкі місця» Вашої позиції можуть використати опоненти?

Ви берете участь у дискусії, більшість учасників якої схиляється до думки, що розвиток і навчання – це незалежні процеси. Доведіть, що між цими процесами існує взаємозв'язок.

- На роботи яких вчених Ви можете спиратися і чому?

- Які приклади з наукових джерел, відомих кінофільмів, художніх творів, усної народної творчості тощо Ви зможете навести?

- Які «слабкі місця» Вашої позиції у дискусії можуть використати опоненти?

Обов'язкове практичне завдання:

Завдання

1. Робота в групах зі зміною ролей.

Студенти розподіляються на групи: «фахівці з соціальної роботи» та «журналісти». «Журналісти» готують запитання до теми брифінгу.

«Фахівці» відповідають на них.

2. Групи міняються ролями і виконують ті ж самі завдання.

Підберіть літературу до теми повідомлення. Виділіть основні методологічні підходи в розумінні вікового і психологічного розвитку людини

в зарубіжній психології. Зверніть увагу на виділення закономірностей психічного розвитку дитини й дорослого з позицій різних авторів.

Як розглядається проблема вікової періодизації у підходах обраних Вами до повідомлення?

До кожного з теоретичних положень підберіть приклади з досвіду вашої роботи або ситуацій повсякденного спілкування. Проілюструйте основні положення обраної теорії розвитку людини.

Конференція проходитиме у формі обміну думками з вище перелічених питань.

Визначте, які положення зацікавили Вас?

Завдання

Група розбивається на підгрупи по три людини: «консультант», «клієнт», «спостерігач». «Клієнт» з позиції вихователя або батьків розповідає про проблему, яка привела його в консультацію (проблема готовності в школі або протікання кризи семи років). «Консультант» проблему вислуховує, робить необхідні записи і пробує її кваліфікувати в поняттях психології розвитку, ставить додаткові питання «клієнту», уточнює для себе деталі ситуації, яку описує «клієнт».

Після того як «консультант» ставить останнє запитання, підгрупа описує в поняттях психології розвитку висунуту проблему, визначає, яка ситуація розвитку, до яких суміжних дисциплін потрібно звернутися для її рішення.

Термін виконання: до та на практичному занятті.

Науковий семінар-практикум «Особливості психічного розвитку новонародженого та немовляти»

Форма організації на занятті: *індивідуальна робота з презентацією результатів:*

Підготуйтеся до повідомлення питання у вигляді презентації:

1. Особливості та психічний розвиток новонародженої дитини.
2. Психологія дитини немовлячого віку.
3. Загальна характеристика психічного розвитку дитини першого року життя: актуальні проблеми сучасності.

Обов'язкове практичне завдання:

Завдання:

Перегляньте журнали з психології за останні пів року.

Знайдіть в них публікації, присвячені дослідженню психіки й особистості дитини першого року життя.

Систематизуйте прочитаний матеріал.

Виділіть і підготуйте до анотації статтю, яка найбільше сподобалася. Переведіть основну інформацію повідомлення у мову таблиць, схем, графіків тощо (вибір за бажанням).

Термін виконання: до практичного заняття.

Інтерактивна консультація викладача «Психологічні особливості розвитку дитини в ранньому та дошкільному віці»

Форма організації на занятті: *робота в малих групах з динамічним обговоренням результатів:*

1. Підготуйте питання з теми заняття, які викликали у Вас утруднення, задайте їх викладачеві, пропонуючи власну точку зору.

2. Зверніть увагу на складність мовного розвитку дитини в ранньому дитинстві в цей час.

3. Які чинники, на Вашу думку, перешкоджають розвитку активного мовлення дитини?

4. Які чинники впливають на розвиток мовлення дитини у ранньому віці? В чому його особливості?

5. Обґрунтуйте роль ігрової діяльності як провідної в дошкільному віці. В якому напрямку відбувається її розвиток? Яка роль інших видів продуктивної діяльності в психічному розвитку і становленні особистості дитини – дошкільника.

6. Відокремте основні тенденції розвитку пізнавальної, емоційно-вольової та індивідуально-особистісної сфери дитини дошкільного віку. Які найважливіші новоутворення в цих сферах з'являються на кінець дошкільного періоду.

7. Які кризи переживає дитина в період від народження і до початку шкільного життя? В чому їх суть та причини?

8. Психологічна готовність дитини до навчання в школі.

Уявіть, що до вас звернулися батьки дитини дошкільного віку, які не можуть вирішити, коли віддавати дитину до школи. Батько наполягає, що краще у шість років, бо є гроші на рюкзак, а мати вважає, що дитині важко буде носити цей рюкзак, тому краще почекати ще рік.

9. Складіть план практичної перевірки дитини до готовності навчання у школі (можна використовувати відомі методики, але пояснити, на що саме вони спрямовані). Обов'язково вкажіть, чому саме той чи інший фактор важливий для початку шкільного навчання.

Обов'язкове практичне завдання:

Завдання

Кожна група – готує свій варіант доповіді. Потрібно привести якомога більше аргументів на користь «своєї» точки зору.

Результати доповіді на практичному занятті.

З наявних у Вас підручників, словників та навчально-методичних матеріалів випишіть авторські визначення з обраної теми. Сформулюйте власні позиції стосовно даного питання.

Наведіть як приклад точки зору інших авторів. Визначтеся, позиції яких авторів Вам ближче. Сформулюйте завдання розвитку дитини дошкільного віку з позиції різних авторів.

Термін виконання: на практичному занятті.

Практикум «Специфіка психічного розвитку та особливості навчання в школі шестирічної дитини»

Форма організації на занятті: *індивідуальна робота з презентацією результатів:*

1. Розкрийте соціальну ситуацію розвитку, провідний тип діяльності, новоутворення, особливості психічних процесів у шестирічної дитини.
2. Складіть карту психологічної готовності до навчання в школі.
3. Підберіть діагностичні методики для виявлення рівня розвитку психічних процесів.
4. Проведіть діагностику дітей дошкільного віку в дошкільному навчальному закладі:
  - «Діагностика наочно дієвого мислення»
  - «Діагностика пам'яті».
5. Проведіть під час проходження практики дослідження за методикою вивчення мотивів поведінки дошкільників, інші методики.

Обов'язкове практичне завдання:

Завдання

Підготуйте комплекс діагностичного мінімуму з визначення психологічної готовності дитини до навчання у школі.

Оформить його у вигляді буклета, комплексу діагностичних методик, методичних розробок тощо.

Кожний студент представляє свій варіант комплексу.

Після чого починається обговорення виконаного завдання.

Термін виконання: до наступного практичного заняття.

Психологічна консультація з прикладних проблем «Психічний розвиток дитини молодшого шкільного віку»

Форма організації на занятті: *робота в малих групах.*

1. Як змінюється соціальна ситуація розвитку дитини зі вступом до школи?
2. Обґрунтуйте роль навчальної діяльності у психічному розвитку школяра як провідної в цьому віці.
3. Схарактеризуйте особливості пізнавальних психічних процесів молодших школярів. Які зміни відбулися в розвитку сприймання, пам'яті, уваги, мислення, мовлення в учнів 3 (4) класу в порівнянні з першокласниками?
4. Схарактеризуйте емоційно-вольову сферу молодшого школяра. Як змінюються мотиви його поведінки? Чим це обумовлено?
5. Як розвиваються міжособистісні взаємини молодших школярів?
6. Як змінюється ставлення молодшого школяра до школи, вчителя, навчальних обов'язків? Від чого це залежить?
7. Які основні лінії морального розвитку дитини молодшого шкільного віку і пов'язані з цим можливості її виховання?
8. Пригадати власний перший клас. З якими емоціями ви йшли до школи

(хочу, страшно, не розуміння тощо)? Що найбільше вразило? Який був ваш перший вчитель?

9. Схематично зобразіть черговість завдань соціального працівника, до якого звернулися батьки із проблемою гіперактивності нещодавно усиновленої дитини. Оформить у вигляді плану.

10. Порівняти особливості молодшої школи в Україні, концепцію НУШ зі школами закордоном (мінімум 2 країни на вибір студента). Назвіть, на Вашу думку, переваги та недоліки кожної системи освіти.

Обов'язкове практичне завдання:

Завдання:

Група розбивається на підгрупи по три людини: «консультант», «клієнт», «спостерігач».

- «Клієнт» з позиції вихователя або батьків розповідає про проблему, яка привела його в консультацію (проблема готовності в школі або протікання кризи семи років).

- «Консультант» проблему вислуховує, робить необхідні записи і пробує її кваліфікувати в поняттях вікової психології, ставить додаткові питання «клієнту», уточнює для себе деталі ситуації, яку описує «клієнт».

- Після того, як «консультант» ставить останнє запитання, підгрупа описує в поняттях вікової психології висунуту проблему, визначає, яка ситуація розвитку, до яких суміжних дисциплін потрібно звернутися для її розв'язання.

Термін виконання: на практичному занятті.

Кейс-студія «Психологія підлітка»

Форма організації на занятті: участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:

1. Обґрунтуйте вплив фізичного дозрівання і морфофункціональних змін у підлітків на їх психічний розвиток та процес соціалізації особистості.

2. Проблема провідної діяльності в підлітковому віці та складність її розв'язання в сучасній педагогічній практиці.

3. Вікові особливості розвитку пізнавальної сфери підлітків та їх вплив на характер навчальної діяльності.

4. Розвиток емоційно-вольової сфери підлітків

5. Свідомість та самоусвідомлення у підлітковому віці. Як розвивається почуття дорослості у підлітковому віці?

6. Криза підліткового віку та можливості уникнення її наслідків.

7. Як розгортається спілкування та взаємовідносини підлітка з однолітками, батьками, вчителями?

8. Чим обумовлені випадки депресії та ризикованої поведінки у підлітків? Як цьому запобігти та надати необхідну допомогу?

9. Молодіжні субкультури у сучасному світі.

10. Соцмережі у житті підлітків: переваги та небезпеки.

11. Скласти порівняльну таблицю ціннісних орієнтацій себе як студента,

у підлітковому віці та одного зі своїх знайомих чи рідних старшого віку, також у віці дорослого та підлітка.

12. Опишіть, опираючись на власні спостереження, узагальнений образ сучасної «важкої дитини».

13. Визначить причини появи дітей і підлітків з девіантною поведінкою.

14. Схарактеризуйте особливості педагогічної запущеності дошкільнят і молодших школярів.

15. Розкрийте специфіку роботи соціального педагога та соціального працівника з різними категоріями важких підлітків.

16. Чи погоджуєтесь ви з такою думкою філософа Платона: «Пізнай самого себе і ти пізнаєш світ»? Обґрунтуйте відповідь.

17. Як ви розумієте народну приказку: «Щоб пізнати людину, треба з нею пуд солі з'їсти»?

Обов'язкове практичне завдання:

Завдання:

Термін виконання: на практичному занятті.

Творча майстерня «Психологія ранньої юності»

Форма організації на занятті: *робота в малих групах з презентацією результатів:*

1. Створіть умовний власний блог, у який регулярно додавайте записи (пости), що містять текст, зображення або мультимедіа, висвітлюючи питання, розв'язання конкретних ситуацій та власні роздуми:

- соціальної ситуації розвитку в юнацькому віці;
- факторів соціалізації особистості та її особливості в юнацькому віці;
- впливу психосексуального розвитку на взаємини юнаків та дівчат;
- трансформації життєвих цінностей та ідеалів, пошук стилю власного життя;
- побудови життєвих планів і проблема самовизначення в юнацькому віці;
- особливостей самосвідомості та формування Я-концепції в юнацькому віці
- здійсніть аналіз ситуації та запропонуйте варіант її розв'язання.
- схарактеризуйте основні лінії розвитку пізнавальної сфери юнаків та дівчат. Як це позначається на їх навчальній діяльності?

- чому старшокласникам часто важко визначитися з майбутньою професією?

- доведіть, що Ви перебуваєте на етапі юнацького віку (у вигляді схеми, таблиці, розгорнутої відповіді)

- складіть власний «Топ-10 місць», які слід відвідати до закінчення ЗВО. Проаналізуйте, чи Ваш вибір доводить, що ви юна людина і чому (до 3 речень)

- складіть «Топ-20 справ», які слід зробити до закінчення ЗВО. Проаналізувати, чи ваш вибір доводить, що ви юна людина і чому (до 3 речень)

- порівняйте, ознаки наступності поколінь у ваших відносинах з батьками та конфлікту поколінь (зараз чи в минулому)

- підготуйте есе, проаналізувавши приклади Гейл Шихи або інших дослідників щодо кризи 17 років, висловити свою думку.

Обов'язкове практичне завдання:

Завдання:

Група розбивається на підгрупи, обираючи одну з тем.

Кожна з підгруп оформлює тематичний блог у формі: інтернет-журналу подій, інтернет-щоденнику, онлайн-щоденнику (за власним вибором).

Блог повинен бути оформлений з можливістю публікації відгуків (коментарів) відвідувачами з метою мережевого спілкування.

Презентуйте результати у вигляді відео.

Термін виконання: до наступного практичного заняття.

Аналіз конкретної ситуації з використанням методу «інцидент»
«Розвиток особистості в дорослому віці»

Форма організації на занятті: *робота в малих групах:*

1. На основі короткого повідомлення про інцидент, що стався стосовно:
  - шлюбних криз;
  - критерії періодизації дорослості;
  - вікові межі дорослості або молодості (на прикладі різних теорій чи країн);
  - статистичні дані одружень та розлучень в Україні чи світі;
  - психологічні чинники вдалого вибору супутника
  - ментальний досвід та менталітет особистостіздійсніть аналіз ситуації та запропонуйте варіант її розв'язання.
Здійсніть порівняльний аналіз кризи дорослості і дитинства.

2. Схарактеризуйте кризу тридцяти та сорока років.

3. Здійсніть порівняльний аналіз способу життя людей похилого віку в країнах Західної Європи, Америки та в Україні.

4. Порівняйте новоутворення у психічній організації дорослих і дітей.

5. Проаналізуйте результати власних спостережень за дорослими людьми в період кризи 30 років та середини життя.

6. Дайте визначення зрілості та перерахуйте п'ять атрибутів зрілої особистості (письмово); 30 обов'язкових справ, які слід зробити дорослій людині (перелік)

Обов'язкове практичне завдання:

Завдання:

Група розбивається на підгрупи і відпрацьовує свій варіант ситуації.

Коли ситуації у всіх команд будуть розроблені, тоді починається процедура збору інформації за технологією аналізу ситуації методом «Інциденту»:

- інцидент (трапився...);
- питання та відповіді;
- прийняття рішення;
- презентація рішення і його аналіз авторами ситуації.

Потім інша команда діє в тій же послідовності.

Підгрупа здійснює пошук інформації щодо вирішення ситуації, приймає рішення в умовах недостатності інформації та раціонально збирає і використовує інформацію, необхідну для прийняття

рішення.

Для прийняття обґрунтованого рішення за умов недостатньої інформації, необхідно:

- здійснити пошук додаткової інформації щодо питань «на розвиток»: (Що? Де? Коли? Чому? Як? Який? Навіщо?);
- визначити, чи є проблема і в чому вона полягає;
- подумати, що треба робити;
- з'ясувати, що потрібно знати для прийняття того чи іншого рішення.

Після повідомлення про інцидент студенти подають запит на інформацію у викладача за допомогою питань. Викладач може відкрити дискусію про необхідність тієї чи іншої інформації або відразу ж повідомити необхідні дані. Отримавши необхідну і достатню, на їхню думку, інформацію, студенти аналізують її, приймають рішення в підгрупах, а потім виносять на загальну дискусію.

Після дискусії відстежується, яка ціна запитаної інформації з точки зору її значущості (необхідності для розв'язання проблеми).

Термін виконання: на практичному занятті.

Психологічне дослідження на місцевості «Психологія середньої дорослості»

Форма організації на занятті: *робота в малих групах:*

Пояснення мети та значення практичного заняття.

Оголошення теми «Психологія середньої дорослості – виклики та можливості».

Проведення короткого огляду основних аспектів психології середньої дорослості.

1. Які основні аспекти психології середньої дорослості проявляються у мешканців нашого району? Опитайте представників різних вікових груп щодо їхніх особистісних змін, соціальних взаємодій та ставлення до ролі у суспільстві, а також сприйняття змін зі зростанням віку. Проаналізуйте отримані дані та зробіть висновки щодо характерних особливостей психологічного розвитку у цій віковій категорії нашого регіону.
2. В якому віці ви зазвичай спостерігаєте перехід з юнацької дорослості до середньої дорослості у нашому районі?
3. Які основні події або життєві зміни, на вашу думку, характерні для переходу від молодості до середньої дорослості?
4. Які особистісні зміни ви спостерігаєте у людей середнього віку? Чи існують спільні риси, що можуть бути характерні для більшості?
5. Які соціальні ролі та зобов'язання частіше всього виникають у середньому віці в нашому районі? Чи є які-небудь конкретні стереотипи, пов'язані із цим?
6. Яким чином люди середнього віку сприймають та адаптуються до змін в робочій сфері, сімейному житті, та соціальних стосунках?
7. Чи спостерігаєте ви, що під час середньої дорослості зростає самосвідомість та роздуми про життєві цілі та досягнення?

8. Які емоційні та психологічні виклики можуть виникати у період середньої дорослості, і як люди долають ці труднощі?
9. Чи існує зв'язок між фізичним здоров'ям та психічним станом у період середньої дорослості?
10. Чи спостерігається вплив родинних зв'язків та соціальної підтримки на самопочуття і психологічний стан людей середнього віку?
11. Які психологічні ресурси та стратегії допомагають зберігати психічне здоров'я та здатність до адаптації під час середньої дорослості?
12. Чи існує якась специфічна роль культурних традицій та цінностей у формуванні психологічного портрета осіб середнього віку?
13. Які зміни в соціальному сприйнятті та спілкуванні ви помічаєте у період середньої дорослості?

Аналіз практичних питань та проблем, з якими можуть стикатися люди у цьому віці.

Обов'язкове практичне завдання:

Завдання: групова робота:

Студенти розподіляються на групи по 2-3 особи.

Студентам надається інструкція для групової роботи.

Проведення польового дослідження:

Групи студентів вирушають на місцевість, де зустрічаються люди середньої дорослості (наприклад, парк, торговий центр або кафе).

Студенти спостерігають за людьми, відмічають їхню поведінку, реакції, комунікацію тощо.

Аналіз результатів:

Повернення з місцевості та обговорення отриманих спостережень.

Аналіз викликів, з якими зіштовхуються люди у віці середньої дорослості.

Спільна постановка завдань та варіантів підтримки для цієї групи людей.

Підбивання підсумків.

Обговорення вражень та висновків студентів.

Термін виконання: до та на практичному занятті.

Дискусія «Психологічні особливості пізньої дорослості»

Форма організації на занятті: *робота в малих групах:*

1. Підготуйтеся до обговорення наступних питань:
  - Актуальність дослідження геронтопсихологічних проблем. Теорії старіння і старість.
  - Соціальна ситуація розвитку людини в старості.
  - Мудрість як соціально-психологічний феномен.
  - Психічне старіння і типи старості.
2. Планування свого життя допомагає людині підготуватися до старості й полегшує адаптацію. Для кожного із перерахованих аспектів життя заплануйте декілька заходів, які допомогли б людині адаптуватися до старості: здоров'я; фінанси; інтереси; ставлення до життя. Розкрийте значення цих

заходів.

3. Складіть план чи схему можливостей реалізації людей похилого віку в Україні.

4. Проведіть опитування будь-якої знайомої людини старше 70 років про факти життя, що найбільш вражають: що запам'яталося, що головне у житті. Оформить відповіді у вигляді доповіді.

5. Знайдіть програму «старіння» свого фото. Опишіть свої відчуття від побаченого і висновки: у чому суть старості.

6. Наведіть приклади самореалізації людей похилого віку у спорті, мистецтві тощо.

7. Напишіть порівняльну характеристику ставлення до старості, поширене у нашому суспільстві, зі стереотипами старіння в інших культурах. Які етичні проблеми пов'язані з вмиранням і смертю?

8. Виділіть основні напрямки роботи психолога з людьми періоду пізньої дорослості. Як ви тлумачите слово «мудрість». Це вікове чи особистісне утворення?

9. Назвіть основні чинники незадоволення старістю. Розкрийте значення сім'ї для людини похилого віку.

Обов'язкове практичне завдання:

Завдання:

Студенти розбиваються на підгрупи та разом заповнюють запропоновану схему, готують завдання до теми. Кожна підгрупа представляє свій варіант відповіді. Після чого починається обговорення виконаного завдання.

Термін виконання: на практичному занятті.

Групова дискусія «Етнопсихологія як наука»

Форма організації на занятті: *робота в малих групах:*

Обговорення конкретних тем або проблем в етнопсихології. Запитання для обговорення та висловлення власної думки, аргументів та пропозицій.

- Що розумієте під поняттям «етнопсихологія»? Які основні аспекти вивчає ця наука?

- Які переваги має вивчення етнопсихології для розуміння та практичного застосування в сучасному світі?

- Чому важливо враховувати культурні особливості в психологічних дослідженнях та практиці?

- Які можуть бути виклики або труднощі при вивченні етнопсихології та її застосуванні в реальному житті?

- Як етнопсихологія може сприяти культурному розумінню, толерантності та міжкультурному діалогу?

- Які основні підходи в етнопсихології ви вважаєте найбільш значущими та цікавими? Чому?

- Які етнопсихологічні висновки можна зробити на основі порівняльного аналізу різних культур?

- Які можуть бути перспективи розвитку етнопсихології як науки в майбутньому?

- Як етнопсихологія може вплинути на політику, освіту, психологічну практику та інші сфери життя?

- Чи маєте ви особистий досвід взаємодії? Ознайомтеся з основними концепціями та підходами етнопсихології.

Обов'язкове практичне завдання:

Завдання:

Підготувати презентацію з ілюстраціями та інформацією про етнопсихологію як науку. В презентації необхідно поділитися своїми уявленнями про основні концепції та підходи етнопсихології з ілюстраціями та короткими поясненнями кожної з них.

Пояснити важливість вивчення взаємодії між культурою та психологією.

Гра «Етнопсихологічний калейдоскоп».

Роздається кожному студенту кольорова картка або. Кожен студент отримує завдання описати психологічні особливості певної культури згідно зі своєю карткою.

Студенти утворюють пари та обмінюються своїми описами.

Обговорення спільних особливостей та відмінностей між різними культурами.

Вправа «Етнопсихологічна карусель».

Студенти розподіляються на групи (2-3 особи в групі).

Кожна група отримує певний аспект етнопсихології для дослідження (наприклад, сприйняття часу, стосунки між статями, виховання дітей тощо).

Кожна група має певний час на дослідження та підготовку короткого виступу про свій аспект.

Групи розповідають про свої дослідження, а інші студенти ставлять питання та обговорюють презентовані аспекти.

Підбиття підсумків та обговорення.

Запитання студентам про їхні спостереження та враження від заняття.

Підбиття підсумків основних ідей та підходів етнопсихології.

Термін виконання: на практичному занятті.

Круглий стіл «Психологічний аспект поняття «етнос»»

Форма організації на занятті: *участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:*

Учасники збираються у форматі круглого столу для вільного обговорення та обміну думками.

Модератор: Викладач як модератор керує процесом обговорення та забезпечує рівномірну участь всіх учасників.

Обов'язкове практичне завдання:

Пояснення мети та значення круглого столу з теми заняття.

Оголошення теми «Психологічний аспект поняття «етнос»».

Короткий вступний виклад кожного зі студентів з проблем:

Пояснення основних аспектів поняття «етнос» з психологічної перспективи.

Висвітлення впливу етносу на формування ідентичності, цінностей та психологічних особливостей.

Модератор запрошує учасників до активної дискусії на тему «Психологічний аспект поняття «етнос»».

Учасники мають можливість висловити свої думки, досвід та погляди на цю тему.

Модератор стежить за ходом обговорення, стимулює різноманітність поглядів, спонукає до аргументованих обґрунтувань та ставить додаткові запитання для розширення обговорюваних тем.

Підсумок та обговорення:

Модератор підсумовує обговорення, виділяє ключові моменти та висновки.

Учасники можуть поділитися своїми враженнями та додатковими думками.

Термін виконання: на практичному занятті.

Групова дискусія «Етнічна ідентичність особистості»

Форма організації на занятті: участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:

- розкрийте загальне уявлення про етнічну ідентичність та її складові.
- поясніть поняття етнічної групи, нації, етнічної свідомості та етнічної самосвідомості.

- обговоріть фактори, що впливають на формування етнічної ідентичності (сім'я, культура, мова, релігія, соціальне оточення тощо).

- поясніть, що етнічна ідентичність може бути стабільною або змінюватися протягом життя особистості.

Обов'язкове практичне завдання:

Робота в малих групах:

Студенти розподіляються на невеликі групи по 2-4 особи.

Кожній групі студентів роздаються завдання для обговорення:

Завдання:

1. Обговоріть вплив етнічної ідентичності на ваші особистісні риси та переконання.

2. Поділіться своїми думками щодо важливості збереження етнічної культури та традицій.

3. Обговоріть випадки, коли ви мали позитивний або негативний досвід, пов'язаний зі своєю етнічною ідентичністю.

Після закінчення обговорень кожна група студентів запрошується для висловлення своїх висновків.

Обговорення і рефлексія:

Проводиться загальне обговорення з питань, які виникли під час групової роботи.

Запитання для роздумів:

Як етнічна ідентичність впливає на наші стосунки з іншими?

Які переваги та виклики виникають від міжкультурної комунікації?

Як можна розвивати толерантне ставлення до інших культур та етнічних груп?

Студенти діляться своїми враженнями та особистими відкриттями під час заняття.

Висновки: підбиття підсумків заняття.

Термін виконання: на практичному занятті.

Рольова плей-техніка «Сутність психології нації, сучасний розвиток етносів в Україні»

Форма організації на занятті: участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:

Перед початком проведення плей-техніки необхідно засвоїти питання:

- Концепція розвитку нації та її психологія.

- Сучасний розвиток етносів та його виклики.

- Поняття нації, національної ідентичності, самосвідомості та етнічного розмаїття.

- Обговоріть виклики, з якими стикаються етноси, такі як міграція, міжкультурна комунікація, збереження культурної спадщини тощо.

- Формування толерантного ставлення до різних етносів та культур.

Обов'язкове практичне завдання:

Завдання:

Проведення рольової плей-техніки:

Кожному студенту роздається рольова картка з описом персонажа (наприклад, представник окремого етносу, мігранта, представника національної меншини тощо).

Студентам надається час для відтворення своїх ролей та взаємодії один з одним. Студенти втілюють свої ролі та прожити певну ситуацію, пов'язану з сучасним розвитком етносів (наприклад, дебати про захист прав етносів, спільний проект з інтеграції мігрантів, культурний фестиваль тощо).

Інші студенти спостерігають за процесом гри та роблять нотатки для пізнішого обговорення.

Обговорення:

Після закінчення рольової плей-техніки проводиться обговорення зі всіма студентами.

Студенти висловлюються свої враження, почуття та спостереження, які вони мали під час виконання ролей.

Проводиться обговорення важливих аспектів, які виникли під час гри, такі як труднощі спілкування, розуміння інших культур, усвідомлення своєї етнічної ідентичності тощо.

Рефлексія та висновки: Проводиться загальна рефлексія з питань, які виникли під час гри та обговорення.

Запитання для роздумів:

Які виклики виникають у розвитку етносів?

Які можливості є для співробітництва та інтеграції між етносами?

Як можемо працювати над толерантним ставленням та розумінням різних культур?

Як соціальні працівники можуть сприяти розвитку позитивної міжетнічної взаємодії?

Студенти діляться своїми особистими враженнями, особливими моментами та висновками, які вони зробили під час заняття.

Підкреслюється важливість розуміння різних етносів та культур для роботи соціальними працівниками та надаються студентам рекомендації щодо подальшої самоосвіти в цій сфері.

Підбиття підсумків заняття.

Термін виконання: на практичному занятті.

Кейс-студія «Особливості етнічної поведінки та етнічні стереотипи»

Форма організації на занятті: участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:

1. Особливості етнічної поведінки та етнічними стереотипами.
2. Вплив етнічних стереотипів на міжетнічні взаємини.
3. Навички критичного мислення, емпатії та розв'язання проблем.
4. Формування толерантного ставлення та культурного розуміння.

Обов'язкове практичне завдання:

Кожному студентові надається копія кейсу.

Студенти у групі по 2-4 особи обговорюють кейс.

Завдання груп: розглянути ситуацію в кейсі та обговорити можливі етнічні стереотипи, які впливають на сприйняття та поведінку героїв кейсу.

Групи студентів ставлять питання один одному та спільно розглядають рішення.

Презентація результатів:

Кожна група представляє свої висновки та рішеннями.

Обговорення різних підходів та спостережень, які виявили студенти.

Підкреслення важливості усвідомлення власних стереотипів та їх впливу на соціальну роботу.

Рефлексія: Студенти висловлюють власні враження, висновки та практичні вислови, які вони отримали під час заняття.

Підкреслюється важливість розуміння того, як етнічні стереотипи можуть впливати на роботу соціального працівника та як важливо бути свідомими цих стереотипів, щоб забезпечити ефективну та толерантну роботу з клієнтами різних етносів.

Підбиття підсумків заняття.

Термін виконання: на практичному занятті.

Рольове інтерв'ю «Поняття особистість в етнопсихології»

Форма організації на занятті: *участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:*

1. Загальне уявлення про поняття особистості в етнопсихології.

2. Поясніть, як етнічна приналежність може впливати на формування особистості та її характеристики.

Представте ключові теорії та підходи до вивчення особистості в контексті етнопсихології.

Обов'язкове практичне завдання:

Проведення рольового інтерв'ю:

Студенти розподіляються на пари.

Завдання: кожна пара грає роль соціального працівника, який проводить інтерв'ю з представником певної етнічної групи. Метою інтерв'ю є дослідження впливу етнічної приналежності на формування особистості, сприяння розвитку культурної самосвідомості та міжкультурної компетентності. Програвання ролі має бути свідоме з використанням техніки активного слухання.

Питання для інтерв'ю, які стимулюють обговорення особистісних характеристик, впливу культури та етнічної приналежності на розвиток особистості тощо:

1. Як ваша етнічна приналежність впливає на ваше самовизначення та особистісний розвиток?
2. Які особливості вашої культури сприяють формуванню вашої особистості?
3. Які етнічні цінності та переконання ви вважаєте важливими для своєї особистісного розвитку?
4. Які виклики ви зустрічаєте у взаєминах з представниками інших етнічних груп та як ви їх подолаєте?

Обговорення та рефлексія:

Після проведення рольового інтерв'ю, студенти діляться своїми спостереженнями та враженнями.

Проводиться обговорення впливу етнічної приналежності на формування особистості та роль соціального працівника в роботі з представниками різних етнічних груп.

Запитання до студентів: Які висновки ви зробили щодо поняття особистості в етнопсихології на основі проведеного рольового інтерв'ю.

Підбиття підсумків заняття.

Термін виконання: на практичному занятті.

Рольова гра «Культурний фестиваль» Мова як етноформуєча ознака етносу: соціальне психологічні дослідження

Форма організації на занятті: *індивідуальна робота з презентацією результатів:*

Проведіть дослідження з проблеми ролі мови у формуванні етнічної ідентичності та культурної спадщини.

Розкрийте взаємозв'язок між мовою та етносом в контексті соціальної роботи.

Поясніть, як мова впливає на ідентичність та сприйняття світу у межах конкретного етносу.

Представте соціально-психологічне дослідження, яке висвітлює важливість мови для збереження культурної спадщини та підтримки соціальної інтеграції.

Обов'язкове практичне завдання:

Завдання:

Рольова гра «Культурний фестиваль»

Студенти діляться на групи за етносами (наприклад, українці, татари, євреї тощо).

Кожна група отримує картку з ролевими задачами, де вказано їхню етнічну приналежність, мову, традиції та основні особливості культури.

Задача групи полягає в підготовці до культурного фестивалю, на якому вони презентують свою мову, традиції, кухню та інші аспекти своєї культури.

Кожна група має взаємодіяти з іншими групами, спілкуватися, ділитися своїми знаннями та враженнями.

Обговорення та рефлексія:

Після завершення «Культурного фестивалю», проводиться обговорення з учасниками гри:

Як вплинула мова та культурний фестиваль на сприйняття та розуміння інших етносів?

Як мова впливає на формування ідентичності та сприйняття світу в межах конкретного етносу?

Які виклики та можливості виникають у соціальній роботі через різноманітність мов та культур?

Підбиття підсумків заняття.

Підкреслюється важливість розуміння ролі мови у формуванні етносу та культурної спадщини для соціальної роботи.

Термін виконання: до наступного практичного заняття.

Міжкультурний тренінг «Національна та світова культура як об'єкт втілення національної психології народів»

Форма організації на занятті:

Картки зі завданнями для міжкультурних вправ та дискусій:

Розкажіть про традиційні свята та обряди в вашій культурі.

Поділіться історіями чи прислів'ями, які відображають особливості національної психології.

Обговоріть важливі цінності в вашій культурі та їх вплив на сприйняття світу.

Студенти діляться на групи. Кожна група має підготуватися до презентації свого завдання та поділитися своїми спостереженнями з іншими учасниками.

Групова робота:

Студенти об'єднуються в міжнаціональні групи (представники різних національностей) та обговорюють, які аспекти культури та психології можуть вплинути на соціальну роботу.

Визначить переваги та виклики взаємодії з різними культурами та спільно підготуйте список рекомендацій щодо розвитку міжкультурних навичок для соціальних працівників.

Обговорення та рефлексія: Обмін враженнями та висновками відносно взаємозв'язку між культурою, етнічною психологією та соціальною роботою.

Підкреслення ключових моментів, які були виявлені під час тренінгу і використання міжкультурних вправ.

Наприкінці тренінгу кожен студент готує короткий відгук або рефлексивну записку про те, як тренінг вплинув на розуміння міжкультурної комунікації та готовність працювати з різними культурами у майбутньому.

Обов'язкове практичне завдання:

Прогнозовані результати: підвищення рівня міжкультурного розуміння та спілкування для соціальних працівників, вдосконалення навичок міжкультурної взаємодії, міжкультурної співпраці та важливості розуміння та поваги до різних культур у соціальній роботі.

Термін виконання: на практичному занятті.

Етнографічне дослідження «Етнічні конфлікти — причини виникнення та способи урегулювання»

Форма організації на занятті: участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:

1. Як етнопсихологія впливає на розуміння причин виникнення етнічних конфліктів?

2. Які етнопсихологічні процеси можуть сприяти формуванню стереотипів і упереджень між різними етнічними групами?

3. Які основні когнітивні та афективні фактори можуть лежати в основі етнопсихологічних конфліктів?

4. Які методи дослідження етнопсихології можуть бути застосовані для аналізу етнічних конфліктів?

5. Чи можуть психологічні чинники підтримувати тривалість та інтенсивність етнічних конфліктів?

6. Чим відрізняється інтергрупова взаємодія у стабільних етнічних спільнотах в порівнянні з етнічними конфліктами?

7. Які етнопсихологічні підходи можуть допомогти вибудувати діалог та знайти спільний мовний фундамент для розв'язання етнічних конфліктів?

8. Як можна застосовувати принципи міжкультурної психології для полегшення взаєморозуміння між етнічними групами?

9. Чим психологічні особливості різних етнічних груп можуть відрізнятися, і як це впливає на етнічні конфлікти?

10. Як впливають культурні норми, цінності та традиції на сприйняття етнічних конфліктів?

11. Як етнічна ідентичність може стимулювати або знижувати імовірність етнічних конфліктів?

12. Чи є етнопсихологічні методи, які можна використовувати для профілактики етнічних конфліктів та підтримки миру?

13. Як можна використовувати психологічні підходи у роботі з міжнародними миротворчими місіями та міжетнічними перемир'ями?

14. Як можуть психологічні фактори впливати на рішення політичних лідерів стосовно етнічних конфліктів?

15. Які психологічні механізми лежать в основі примирення між етнічними групами після завершення конфлікту?

Обов'язкове практичне завдання:

Завдання: групове дослідження:

Студенти діляться на групи по 3-4 особи

Кожна група має обрати один етнічний конфлікт для дослідження.

Студенти повинні зібрати інформацію про причини, хронологію подій, сторони конфлікту, способи урегулювання та роль соціальних працівників у процесі врегулювання.

Необхідно проаналізувати інформацію, порівняти відмінності та спільні аспекти між обраними конфліктами.

Презентація та обговорення:

Кожна група повинна представити свої дослідження із короткою презентацією.

Після кожної презентації проводьте обговорення, спонукаючи студентів ставити питання та обмінюватися думками.

Підкресліть ключові фактори, що спричиняють етнічні конфлікти, а також роль соціальних працівників у розробці та реалізації стратегій у регулюванні конфліктів та забезпеченні миру та співіснування між етнічними групами.

Рефлексія та висновки: обмін враженнями від дослідження та обговорення етнічних конфліктів.

Обговоріть важливість розуміння причин етнічних конфліктів та ролі соціальних працівників у їх урегулюванні.

Підкресліть важливість розвитку міжкультурних навичок та використання миротворчих стратегій для соціальних працівників у роботі з етнічними конфліктами.

Завершення: закріплення основних висновків заняття.

Термін виконання: на практичному занятті.

Етнографічна екскурсія «Національно-психологічні особливості представників різних народів світу»

Форма організації на занятті: участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:

1. Які історичні приклади етнічних конфліктів можна згадати? Які були їх причини та результати?
2. Які фактори можуть спричиняти етнічні конфлікти в сучасному світі?
3. Що таке етнічна ідентичність та як вона впливає на виникнення конфліктів?
4. Які ролі відіграють культурні, релігійні, територіальні та економічні фактори у розвитку етнічних конфліктів?
5. Чи є певні типи прав людини, які можуть знижувати імовірність виникнення етнічних конфліктів?
6. Яким чином медіа впливають на етнічні конфлікти? Чи можуть вони бути частиною проблеми або, навпаки, частиною рішення?
7. Яким чином політичні режими та системи впливають на появу і ескалацію етнічних конфліктів?
8. Які методи та інструменти міжнародного співробітництва та дипломатії можуть бути застосовані для врегулювання етнічних конфліктів?
9. Які приклади миротворчих місій або угод можна навести як успішні спроби врегулювання етнічних конфліктів?
10. Чи є універсальні підходи до врегулювання етнічних конфліктів, чи кожен конфлікт потребує індивідуального підходу?
11. Які можливі наслідки неврегульованих етнічних конфліктів для суспільства, регіону та світової спільноти?
12. Як ви оцінюєте роль освіти та історичної пам'яті у протидії етнічним конфліктам?
13. Які інструменти можуть застосовуватися для запобігання етнічним конфліктам та виявлення попереджувальних ознак?
14. Чи є взаємозв'язок між етнічними конфліктами та міграційними процесами?
15. Які можливі шляхи зближення різних етнічних груп і сприяння мирному співіснуванню?

Обов'язкове практичне завдання:

Завдання: робота в малих групах:

Студенти діляться на групи по 3-4 особи (в залежності від їхнього етнічного походження або обраної нації).

Кожна група збирає інформацію про свою націю, зокрема про традиції, цінності, світогляд, психологічні особливості тощо.

Проведення кожною групою студентів етнографічної екскурсії на тему «Психологічні пригоди у багатокультурному лабіринті: Розкриття особливостей національного світобачення»

Кожна група студентів готує коротку презентацію (7-10 хвилин), в якій розповідає про особливості своєї нації.

Після кожної презентації студенти з інших груп можуть ставити питання та обговорювати отриману інформацію.

Міжкультурна взаємодія:

Студентам пропонуються картки з рольовими іграми або ситуаційними завданнями, які мають сфери міжкультурних.

Завершення завдання дискусією про виклики та переваги міжкультурної комунікації.

Підбиття підсумків екскурсії, висвітлення головних висновків про різноманітність національних світоглядів та психологічних особливостей.

Висновки, рефлексія зі студентами щодо отриманих знань та вражень.

Термін виконання: на практичному занятті.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Самостійна робота – це вид індивідуальної роботи, яка не є аудиторним навантаженням та виконується у позанавчальний час. Проте самостійну роботу не слід розуміти як домашню.

Самостійна робота є обов'язковою та підзвітною частиною навчального процесу (обов'язкова для всіх студентів, вимагає звіту).

Самостійна робота є нормованою діяльністю (вимагає оцінки, обмежена у часі).

Самостійна робота виконується студентом самостійно та в основному – індивідуально.

Самостійна робота може мати пізнавальний характер, а також розвиваючий, практико-орієнтований або навчально-дослідницький характер.

Творча складова – неодмінна умова самостійної роботи (варіативність у виборі та виконання завдання).

Принципи організації самостійної роботи студентів в рамках будь-якої дисципліни:

1. *самостійність* – розвиток пізнавальної самостійності студентів;
2. *нормованість* – встановлений мінімальний обсяг, обов'язковий для кожного студента;
3. *інформованість* студентів про цілі та завдання, терміни виконання, форми контролю та самоконтролю, трудомісткості самостійної роботи;
4. *варіативність* – можливість вибору змісту та рівня завдання залежно від особистих переваг;
5. *креативність*.

Ознаками (критерії оцінки) самостійної роботи студента:

- виконання самостійної роботи особисто студентом або самостійна частина колективної роботи;
- закінчена розробка (закінчений етап розробки), в якій розкриваються та аналізуються актуальні проблеми з певної теми та її окремих аспектів, (актуальні проблеми навчальної дисципліни «Вікова і етнопсихологія», та відповідної сфери практичної діяльності);
- демонстрація достатньої компетентності автора в питаннях, що розкриваються;
- має навчальну, наукову та/або практичну спрямованість та важливість (якщо це навчально-дослідницька робота);
- містить певні елементи новизни (якщо це є науково-дослідна робота).

Структура навчальної діяльності студента при виконанні самостійної роботи:

- осмислення мети;
- оцінка термінів навчальної діяльності;
- опанування методами діяльності;

- самоосвіта, самовиховання та самоконтроль;
- виявлення відхилень від мети, уточнення плану, коригування структури діяльності.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Форма контролю
5 семестр			
1.	Вікова психологія як наука. Загальна характеристика розвитку психіки в онтогенезі	7	Індивідуальна, групова співбесіда усне опитування, перевірка практичних завдань, екзамен
2.	Особливості психічного розвитку новонародженого та немовляти	7	
3.	Психологічні особливості розвитку дитини в ранньому та дошкільному віці	7	
4.	Специфіка психічного розвитку та особливості навчання в школі шестирічної дитини	7	
5.	Психічний розвиток дитини молодшого шкільного віку	7	
6.	Психологія підлітка	7	
7.	Психологія ранньої юності	7	
8.	Розвиток особистості в дорослому віці	7	
9.	Психологія середньої дорослості.	7	
10.	Психологічні особливості пізньої дорослості	7	
6 семестр			
11.	Етнопсихологія як наука	7	
12.	Психологічний аспект поняття «етнос»	7	
13.	Етнічна ідентичність особистості	7	
14.	Сутність психології нації. Сучасний розвиток етносу в Україні	7	
15.	Особливості етнічної поведінки та етнічні стереотипи	7	
16.	Поняття особистість в етнопсихології	7	
17.	Мова як етноформуюча ознака етносу	7	
18.	Національна та світова культура як об'єкт втілення національної психології	7	
19.	Етнічні конфлікти – причини виникнення та способи урегулювання	7	
20.	Національно-психологічні особливості представників різних народів	7	
Всього годин:		140	

Самостійна робота студентів виконується у трьох видах:

I. Самостійна репродуктивна робота

1. Вікова психологія як наука. Загальна характеристика розвитку психіки в онтогенезі
2. Етнопсихологія як наука
3. Психологічний аспект поняття «етнос»
4. Етнічна ідентичність особистості

Форми виконання: самостійне прочитання, перегляд, конспектування навчальної літератури, прослуховування лекцій, магнітофонних записів, заучування, переказ, запам'ятовування, повторення навчального матеріалу, складання словника термінів, складання кросвордів та ін.

II. Пізнавально-пошукова самостійна робота

1. Особливості психічного розвитку новонародженого та немовляти
2. Психологічні особливості розвитку дитини в ранньому та дошкільному віці
3. Специфіка психічного розвитку та особливості навчання в школі шестирічної дитини
4. Психічний розвиток дитини молодшого шкільного віку
5. Психологія підлітка
6. Сутність психології нації. Сучасний розвиток етносу в Україні
7. Національно-психологічні особливості представників різних народів

Форми виконання: Підготовка повідомлень, доповідей, виступів на семінарських та практичних заняттях, підбір літератури з навчальної проблеми, написання контрольної, курсової роботи та ін.

III. Творча самостійна робота

1. Психологія ранньої юності
2. Розвиток особистості в дорослому віці
3. Психологія середньої дорослості.
4. Психологічні особливості пізньої дорослості
5. Особливості етнічної поведінки та етнічні стереотипи
6. Поняття особистість в етнопсихології
7. Мова як етноформуєча ознака етносу
8. Національна та світова культура як об'єкт втілення національної психології
9. Етнічні конфлікти – причини виникнення та способи урегулювання

Форми виконання: написання рефератів, наукових статей, участь у науково-дослідній роботі, підготовка наукової роботи, виконання спеціальних творчих завдань: есе, презентація, побудова моделі, розробка програми тощо.

РОЗДІЛ 3

ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ДОСЛІДНИХ ЗАВДАНЬ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ВІКОВА І ЕТНОПСИХОЛОГІЯ»

Індивідуальна навчально-дослідна робота є видом позааудиторної індивідуальної діяльності студента, результати якої використовуються у процесі вивчення програмового матеріалу навчальної дисципліни. Завершується виконання ІНЗД прилюдним захистом навчального проєкту.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) з навчальної дисципліни «Вікова і етнопсихологія» – це вид навчально-дослідної роботи бакалавра, яка містить результати дослідницького пошуку, відображає певний рівень його навчальної компетентності.

Мета ІНДЗ: самостійне вивчення частини програмового матеріалу, систематизація, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань із навчального курсу, удосконалення навичок самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Зміст ІНДЗ: завершена теоретична або практична робота у межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь та навичок, отриманих під час лекційних, семінарських, практичних занять і охоплює декілька тем або весь зміст навчального курсу.

Орієнтовна структура ІНДЗ – навчально-психологічного дослідження у вигляді есе, презентації, реферату тощо: вступ, основна частина, висновки, додатки (якщо вони є), список використаних джерел.

Виконання індивідуально-дослідних завдань з навчальної дисципліни «Вікова і етнопсихологія» спрямована на поглиблення теоретичних знань і набуття вмінь дослідницької роботи, передбачає виконання завдань, спрямованих на розвиток самостійності та ініціативності, пошук та опрацювання рекомендованої літератури, підготовку рефератів і наукових доповідей, проведення наукових досліджень, а також індивідуальних завдань у рамках підготовки до участі в конференціях та олімпіадах.

Оскільки індивідуально-дослідна робота – це набір завдань, що мають за мету закріплення навичок роботи із теоретичним матеріалом, використання здобутих знань у практичній діяльності, завдання самостійної дослідницької діяльності з навчальної дисципліни «Вікова і етнопсихологія» зосереджено за напрямками: словникова робота, робота з першоджерелами, складання структурно-логічних схем лекцій, підготовка мультимедійних презентацій тощо. Передбачається, що виконання цих завдань відображається у вигляді написання окремої індивідуально-дослідної роботи, за яку, згідно зі шкалою оцінювання нараховуються бали.

Словникова робота здійснюється на початку підготовки до вивчення теми та полягає у виписуванні в термінологічний словник основних понять теми з короткими поясненнями. Ця принципово важлива робота стосується

всіх студентів, оскільки для них значна кількість психологічних термінів є новою, а отже засвоєння знань вимагає чіткого усвідомлення змісту тієї чи іншої психологічної категорії.

Складання структурно-логічних схем лекцій є одним із напрямків засвоєння змісту теми через оптимізацію механізмів запам'ятовування. Малювання схем, діаграм, графіків, малюнків сприяє візуальному запам'ятовуванню опрацьованої теми. Доцільно це робити під час або після вивчення змісту теми. Осмислене запам'ятовування передбачає, перш за все, встановлення логічних послідовностей, розбивку матеріалу на частини й знаходження в ній «ключових фраз» або «опорних пунктів». Запам'ятовувати слід саме їх і використовувати як «віхи» – орієнтири. Використання логічних опор, асоціацій і мислене угруповання сприяє усвідомленню матеріалу лекції та його швидкому та тривалому запам'ятовуванню.

Конспектування першоджерел. Конспект – це стислий письмовий виклад найбільш істотного в змісті першоджерела, тобто добір найважливіших і найхарактерніших теоретичних положень і фактів. Робота з першоджерелами здійснюється з метою глибшого опанування змісту теми. Вона полягає у складанні конспекту глав, параграфів, розділів, наукових статей, що сприяє глибшому розумінню часткових проблем психології у зв'язку із темою, що вивчається. Також це допомагає розширенню особистісного і формуванню наукового світоглядів. Під час роботи можливо створення плану-конспекту, тематичного конспекту, текстуального та вільного конспектів.

При роботі з рекомендованою літературою бажано дотримуватись такої послідовності. Спочатку прочитати відповідний розділ підручника, знайти визначення основних понять, розібратися в їх структурі, у взаємозв'язках різних понять, а потім, коротко законспектувати матеріал, який висвітлював би зміст навчальної теми. За відсутності в рекомендованих підручниках відповіді на якесь питання, потрібно звернутися до наведеної додаткової літератури.

Написання рефератів в структурі НМК належить до роботи під час підготовки до семінарських занять, але за змістом – це самостійна навчальна діяльність студента. Навчальний реферат з психології – це самостійна творча робота студента, що засвідчує його знання психологічної літератури з цієї теми, розуміння основних підходів до вирішення наукової й практичної проблеми, а також відображає власні професійні погляди майбутнього педагога вищої школи та демонструє його вміння усвідомлювати психолого-педагогічні явища на основі теоретичних знань. Ця робота передбачає: вибір теми, опрацювання структури реферату, написання його плану, оформлення вступу, основної частини, висновків та додатків, складання бібліографії.

Методичні рекомендації щодо написання реферативних доповідей:

Підготовка реферативних повідомлень є формою самостійного навчання, яка виступає як чинник пошуку, систематизації, поглиблення знань, формування практичних підходів у реалізації психолого-педагогічних завдань, створення передумов для розвитку умінь у роботі з літературними джерелами.

Вибір теми реферативного повідомлення здійснюється за власною ініціативою студента відповідно до досліджуваної проблематики конкретної теми або обирається серед тем з запропонованого переліку, визначеного викладачем.

Обравши тему, студент має розробити план реферативного повідомлення, який передбачає оптимальну структуру викладу матеріалу через такі основні компоненти:

- *титульна сторінка, зміст;*
- *вступна частина:* містить обґрунтування вибору теми, вказує напрямок її викладу, мету роботи;
- *основний розділ:* включає декілька пріоритетних проблем теми, їх загальну характеристику, особливості конкретних проявів, шляхи розв'язання, перспективи розвитку;
- *прикінцева частина:* являє собою підсумування інформації, містить теоретичні висновки, пропозиції щодо поліпшення практичних напрямів використання теоретичної інформації.

Окремо наводиться *перелік* опрацьованих наукових джерел та *використаної літератури* (не менше 5-ти): чинних нормативних документів, монографій, посібників, підручників тощо.

Матеріал реферативного повідомлення має бути викладений цікаво, системно, цілеспрямовано, послідовно та логічно. Обсяг роботи складає 7-15 сторінок тексту.

Виступаючи з реферативним повідомленням, студент має продемонструвати вміння обґрунтовувати соціальне значення розглянутої проблеми, характеризувати її загальні риси, конкретні особливості, виявити причини, проаналізувати умови та динаміку розвитку, визначити шляхи розв'язання, зробити конкретні висновки. Поряд з цим, він повинен набувати навичок публічних виступів, опановувати прийоми роботи зі слухацькою аудиторією, відповідати на запитання, відстоювати власні переконання тощо.

В структурі одного змістового модуля дисципліни передбачена оцінка не більше одного реферату, написаного одним студентом. Реферати, написані та оформлені із порушенням зазначених вимог, не можуть бути позитивно оцінені викладачем.

Вимоги до розробки мультимедійних презентацій:

1. Назва теми презентації;
2. Основні поняття (не більше 3-х);
3. Основні тези;
4. Цікава інформація з теми (статистика, експерименти тощо);
5. Завдання на перевірку засвоєного матеріалу теми (запитання, тести, завдання, що перевіряють тощо);
6. Список літератури для самостійного вивчення (не більше 5 джерел);
7. ПП автора презентації, номер групи.

Індивідуальні завдання (на вибір студента: доповідь/есе)

5 семестр

№	Завдання	Кількість годин
		Денна форма
1.	Вплив вікових змін на функціонування пам'яті	
2.	Розвиток моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку	
3.	Психологічні аспекти підліткового бунту	
4.	Вплив соціальних змін на старість	
5.	Вікові особливості в управлінні емоціями	
6.	Розвиток когнітивних здібностей у дітей	
7.	Ставлення до смерті на різних етапах життя	
8.	Вплив соціальної ізоляції на психічне здоров'я	
Всього годин:		10

5.4. Індивідуальні навчально-дослідні завдання (есе)

6 семестр

№	Завдання	Кількість годин
		Денна форма
1.	Культурні впливи на сприйняття кольору	
2.	Вплив культурних норм на розвиток особистості	
3.	Мовні особливості в етнопсихології	
4.	Відмінності в комунікації між культурами	
5.	Вплив релігії на психологію	
6.	Етнічна ідентичність у глобалізованому світі	
7.	Етнопсихологічні виміри війни та конфлікту	
8.	Вплив культурних норм на ставлення до психічного здоров'я	
Всього годин:		10

№ з/п	Завдання	Кількість годин
		Денна форма
1.	Скласти порівняльну таблицю визначення: - предмета вікової психології в роботах провідних вітчизняних і зарубіжних психологів. - позицій вченого - дослідника в області вікової психології та соціальної роботи з точки зору специфіки їх відносин (у постановці завдань, виборі методів тощо) до суб'єкта, що розвивається (дитині, дорослому).	
2.	Скласти за власними роздумами есе за прочитаним уривком з книги М. Мід «Культура і світ дитинства». Про які аспекти психічного розвитку змушує задуматися наведений приклад?	
3.	Написати наукову статтю на тему співвідношення «образу світу» новонародженого, художньо реконструйованого Я. Корчака, і сучасних уявлень про сенсорні здібності маленьких дітей, з використанням наукових понять для характеристики сенсорних здібностей, визначенням етапів їх розвитку в дитинстві.	
4.	Скласти таблицю основних характеристик дитячого розвитку, які були сформульовані в роботах вітчизняних психологів. Підібрати приклади (з повсякденних спостережень і відомих вам сьогодні досліджень), що основні характеристика дитячого розвитку, які були сформульовані в роботах вітчизняних психологів.	
5.	Прочитати уривок зі спогадів учасника дослідів А. Гезелла. Знайти згадки про схему організації дослідження та методи вивчення дитячого розвитку, використаних Гезеллом.	
6.	Переглянути книги, періодичні видання з психології останніх років, вибрати роботу зарубіжного чи вітчизняного психолога, автор якої - прихильник психоаналітичного підходу. Підготувати тезове повідомлення.	
7.	Оформити роздуми в есе даючи відповідь на запитання: Як ви розумієте і можете проінтерпретувати висловлювання Еріксона з його роботи «Дитинство і суспільство»	
8.	Прочитати статті провідних психологів, присвячені творчості Л.С. Виготського; виділити наступні аспекти: - в яких сферах наукового знання і соціальної практики використовуються тези, сформульовані Л.С. Виготським?	

	<p>- які висновки пройшли перевірку часом і подальшим розвитком наукового знання?</p> <p>- які положення викликають критичні зауваження і потребують уточнення?</p> <p>Написати наукову статтю за результатами дослідження.</p>	
9.	Скласти план бесіди з батьками дітей одного-трьох років та підлітків, розпитайте, які проблеми щодо дитини хвилюють їх найбільше, що в поведінці дитини радує, засмучує, дивує. Чому кризи цих двох вікових періодів можна порівнювати. Сформулювати питання для дискусійного обговорення з колегами. Резюмувати ідеї, висловлені в процесі обговорення, з точки зору надання психологічної допомоги або консультації батькам.	
10.	Обговоріть з батьками або зі знайомими старше 35-40 років проблему вікових криз, звернувшись до їх суб'єктивного досвіду. Попередньо продумайте ті запитання, які доцільно поставити, і їх тактовну форму. Складіть анкету. Оцініть отриману інформацію з точки зору гостроти проблем, їх усвідомленості самим суб'єктом і «прояви» для навколишніх. Оформіть результати в вигляді творчої роботи.	
11.	Дослідження впливу культурних стереотипів на формування індивідуальної ідентичності: аналізувати взаємозв'язок між культурою, етносом та психологічними особливостями особистості.	
12.	Вивчення ролі етнічної самосвідомості у формуванні стереотипів та упереджень: дослідження механізмів формування стереотипів і їх вплив на стосунки між етнічними групами.	
13.	Аналіз психологічних особливостей інтеркультурної комунікації: вивчення факторів, що впливають на сприйняття та розуміння іншої культури, а також розробка стратегій ефективної міжкультурної комунікації.	
14.	Дослідження впливу етносу на формування особистісних рис та психологічного добробуту: встановлення зв'язку між культурними цінностями, етнічною ідентичністю та психологічними характеристиками особистості.	
15.	Аналіз впливу міжетнічної взаємодії на психологічну адаптацію індивіда: дослідження факторів, що сприяють або перешкоджають успішній адаптації до нового культурного середовища.	
16.	Вивчення впливу етнічної толерантності на соціальну взаємодію: дослідження рівня толерантності до інших	

	культур, етнічних груп та особливостей формування позитивних міжетнічних стосунків.	
17.	Дослідження етнокультурної ідентичності та її зв'язку з психологічними характеристиками особистості: аналіз формування етнічної ідентичності та її впливу на самооцінку, мотивацію та задоволення життям.	
18.	Аналіз впливу міграційних процесів на психологічний стан та адаптацію мігрантів: вивчення психологічних факторів, що впливають на успішну адаптацію мігрантів до нового культурного та соціального середовища.	
19.	Дослідження рольових очікувань і стереотипів у сімейних відносинах: аналіз взаємодії етнічних традицій та стереотипів родинної ролі у формуванні взаємин між родичами та партнерами.	
20.	Вивчення впливу етнічної релігійності на психологічний стан та розвиток особистості: дослідження релігійної ідентичності та її впливу на цінності, вірування та життєву задоволеність особистості.	
Всього годин:		20

РОЗДІЛ 4

КОНТРОЛЬНІ ЗАСОБИ ПЕРЕВІРКИ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРАКТИЧНОЇ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

**ЗДОБУВАЧ ПРИ ВИКОНАННІ ІНДЗ ПОВИНЕН
ДОТРИМУВАТИСЯ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ,
НЕ ДОПУСКАТИ АКАДЕМІЧНИЙ ПЛАГІАТ.**

Академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості), та/або відтворення опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання (відповідно до ст. 69 Закону України «Про вищу освіту»).

Види академічного плагіату:

- копіювання;
- перефразування;
- компіляція;
- використання інформації (факти, ідеї, формули, числові значення тощо) з джерела без посилання на це джерело;
- подання як власних робіт (тез, аналітичних звітів, письмових робіт, есе тощо), виконаних на замовлення іншими особами, у тому числі робіт, стосовно яких справжні автори надали згоду на таке використання.

Для навчальної дисципліни «Вікова і етнопсихологія» навчальним планом передбачено підсумковий контроль у формі заліку та екзамену.

Критерії оцінювання підсумкового контролю (заліку)

Для навчальної дисципліни «Вікова і етнопсихологія» навчальним планом передбачено підсумковий контроль у формі заліку. Кількість балів, необхідних для заліку (не менше 60), студент отримує під час участі у практичних заняттях, виконання всіх видів самостійної роботи.

Критерії оцінювання підсумкового контролю (екзамен)

Для навчальної дисципліни «Вікова і етнопсихологія» за навчальним планом передбачає підсумковий контроль у формі тестових завдань, відводиться 20 балів. Здобувач вищої освіти може скласти екзамен, якщо кількість отриманих впродовж вивчення дисципліни балів не менше як 40. Накопичені здобувачем бали під час вивчення навчальної дисципліни не аналюються, а сумуються. Оцінка за екзамен не може бути меншою за кількість накопичених ним балів.

Бали	Критерії
0 балів	Здобувач вищої освіти не вирішив жодного тестового завдання. Відповіді на запитання відсутні.
1-5 балів	Здобувач вищої освіти правильно вирішив меншість тестових завдань. Відповіді на запитання неповні, невпевнені. Відсутні приклади практичного використання.
6-10 балів	Здобувач вищої освіти правильно вирішив половину тестових завдань, не вміє логічно думати, робити власні висновки. Відповіді на запитання формальні, книжкові. Не наведено прикладів практичного використання в освітньому процесі
11-15 балів	Здобувач вищої освіти правильно вирішив більшість тестових завдань. Відповіді на запитання загалом правильні, проте наявні помилки у визначеннях. Здобувач вищої освіти намагається робити власні висновки, наводить приклади практичного використання в освітньому процесі.
16-20 балів	Здобувач вищої освіти правильно вирішив усі тестові завдання, уміє розмірковувати, робити власні висновки. Відповіді на запитання повні, обґрунтовані, логічно побудовані, з прикладами практичного використання.

Критерії оцінювання за всіма видами контролю

Сума балів	Критерії оцінки
Відмінно (90-100 А)	Здобувач демонструє міцні знання навчального матеріалу в обсязі, що відповідає програмі навчальної дисципліни, правильно й обґрунтовано приймає необхідні рішення в різних нестандартних ситуаціях; реалізує теоретичні положення навчальної дисципліни виконуючи практичні завдання у галузі вікової та етнічної психології. При виконанні практичних завдань проявляє вміння самостійно вирішувати поставлені завдання, активно включається в обговорення, відстоює власну точку зору в питаннях та рішеннях, що розглядаються. Оцінка нижче 100 балів обґрунтовується недостатнім розкриттям теоретичних питань навчальної дисципліни, або тим, що студент проявляє невпевненість в тлумаченні теоретичних положень чи складних практичних завдань.
Добре (82-89 В)	Здобувач демонструє знання, володіння матеріалом в обсязі, що відповідає програмі навчальної дисципліни, робить на їхній основі аналіз можливих ситуацій та вміє застосовувати теоретичні положення при вирішенні практичних задач у галузі вікової та етнічної психології, але допускається несуттєвих помилок. При виконанні практичних завдань, здобувач самостійно виправляє допущені помилки, кількість яких є незначною.

<p>Добре (74-81 C)</p>	<p>Здобувач на достатньому рівні володіє навчальним матеріалом, знає основні теоретичні положення, що відповідають програмі навчальної дисципліни, аналізує можливі практичні ситуації та вирішує їх, але припускається помилок які усуває за підтримки з боку викладача або однокурсників. Пояснює основні положення, дає правильні відповіді щодо зміни психологічних форм, методів роботи у галузі вікової та етнічної психології. Помилки у відповідях не є системними, впевнено працює за алгоритмом.</p>
<p>Задовільно (64-73 D)</p>	<p>Здобувач розуміє основні положення навчальної дисципліни, котрі є визначальними і орієнтується у напрямі вирішення практичних завдань. Здобувач розуміє практичні завдання, має пропозиції щодо напрямку їх вирішення. Самостійно вирішує завдання за зразком, допускає значну кількість неточностей, помилок, котрі усуває під керівництвом викладача, підтримки з боку однокурсників. Розуміє важливість та необхідність врахування вікових та етнопсихологічних аспектів у професійній діяльності.</p>
<p>Задовільно (60-63 E)</p>	<p>Здобувач поверхнево опанував навчальний зміст, передбачений програмою навчальної дисципліни, володіє основними положеннями на мінімально допустимому рівні. Знання щодо вікової та етнічної психології - несистемні, фрагментарні. Виконання практичних завдань, формалізоване: є відповідність алгоритму, виконує практичні завдання за підтримки з боку викладача зі значними труднощами; демонструє нестійкі навички міжособистісної взаємодії. але відсутнє глибоке розуміння важливості та необхідності врахування вікових та етнопсихологічних аспектів у професійній діяльності.</p>
<p>Незадовільно (35-59 FX)</p>	<p>Здобувач має фрагментарні знання, опанувавши менше половини обсягу навчального змісту, передбаченого програмою навчальної дисципліни. Відсутнє цілісне усвідомлення навчального матеріалу. Здобувач працює пасивно, практичні завдання виконує переважно з помилками, виправляє помилки лише при виконанні нескладних практичних завдань. Здобувач допускається до повторного складання заліку, екзамену.</p>

Розподіл балів, які отримують здобувачі за результатами поточного і підсумкового контролю

Поточний контроль (практичні самостійна робота)		Індивідуальні завдання	Разом	Підсумковий контроль (екзамен)	Сума
Змістовий модуль 1.		0-20	0-80	0-20	0-100
Тема 1.	0-3				
Тема 1.	0-3				
Тема 2.	0-3				
Тема 3.	0-3				
Тема 4.	0-3				
Тема 5.	0-3				
Тема 6.	0-3				
Тема 7.	0-3				
Тема 8.	0-3				
Тема 9.	0-3				
Тема 10.	0-3				
Змістовий модуль 2.					
Тема 11.	0-3				
Тема 12.	0-3				
Тема 13.	0-3				
Тема 14.	0-3				
Тема 15.	0-3				
Тема 16.	0-3				
Тема 17.	0-3				
Тема 18.	0-3				
Тема 19.	0-3				
Тема 20.	0-3				
Всього:		0-60			

Шкала оцінювання за всіма видами контролю

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
90–100	A	зараховано	відмінно
82–89	B	зараховано	добре
74–81	C		
64–73	D	зараховано	задовільно
60–63	E		
35–59	FX	незараховано з можливістю повторного складання	незадовільно з можливістю повторного складання
0–34	F	незараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ВІКОВА І ЕТНОПСИХОЛОГІЯ»

Тема: Вікова психологія як наука. Загальна характеристика розвитку психіки в онтогенезі

1. Що таке вікова психологія і яка її основна мета?
2. Поясніть поняття «онтогенез» і «психіка».
3. Які періоди розвитку психіки включає онтогенез?
4. Що таке «нормативний розвиток» у психології?
5. Яка роль імітації в розвитку дитини?
6. Які фактори впливають на розвиток психіки у дитинстві?
7. Які основні напрямки вивчення дитячої психології?
8. Які принципи лежать в основі вікової психології?
9. Поясніть теорію Жана Піаже про стадії пізнавального розвитку дитини.
10. Чим відрізняється вікова психологія від загальної психології?
11. Які особливості психічного розвитку спостерігаються у ранньому дитинстві?
12. Охарактеризуйте важливість взаємодії з дорослими для психічного розвитку дитини.
13. Чому соціальне середовище є ключовим для формування психічних процесів у дітей?
14. Які фактори впливають на розвиток інтелекту у підлітків?
15. Розкрийте концепцію емоційного розвитку у дітей різних вікових груп.
16. Які основні критерії визначення психічних здібностей дітей?
17. Що таке кризи розвитку і чому вони виникають?
18. Опишіть період найбільшого росту і стабільності розвитку психіки в дитячому віці.
19. Які фактори можуть призвести до девіацій у психічному розвитку дітей?
20. Згадайте відомих психологів, чиї теорії вплинули на розуміння вікової психології.

Тема: Особливості психічного розвитку новонародженого та немовляти

1. Які фізіологічні особливості характеризують розвиток новонародженого?
2. Які рефлекси присутні у новонароджених, і яка їх роль у розвитку дитини?
3. Які основні зміни відбуваються у перші місяці життя немовляти?
4. Як розвивається сприйняття новонародженого, і яка роль сприйняття у формуванні психіки?
5. Які емоції спостерігаються у немовлят, і чи можуть вони бути універсальними для всіх дітей?
6. Як немовля взаємодіє з довкіллям, і як це впливає на його психічний розвиток?

7. Як розвивається мовлення у перші роки життя дитини, і які перші слова найчастіше вживаються?
8. Які можливі перешкоди для розвитку нормального психічного стану у новонароджених та немовлят?
9. Які особливості моторного розвитку спостерігаються в перші місяці життя?
10. Що таке «сензорний інтеграційний дисфункціональний синдром» у немовлят і як його розпізнати?
11. Які роль гри у розвитку психіки немовлят, і що вважається розвивальною грою?
12. Чим відрізняються когнітивні можливості немовлят від підлітків?
13. Які перші ознаки соціальної взаємодії і спілкування у дитини?
14. Як відбувається формування взаєморухів та емоційного зв'язку з дорослими?
15. Які основні стадії розвитку сенсомоторного інтелекту у немовлят?
16. Чим відрізняється розвиток дітей, народжених з низькою вагою, від дітей з нормальною масою тіла?
17. Які можливі психологічні проблеми у немовлят і як їх виявити?
18. Що таке «прихильність» і яка її роль у розвитку дитини?
19. Як впливають емоційні зв'язки з батьками на розвиток психіки немовлят?
20. Які методи дослідження використовуються для вивчення психічного розвитку немовлят?

Тема: Психологічні особливості розвитку дитини в ранньому та дошкільному віці

1. Які основні вікові періоди раннього дитинства і дошкільного віку?
2. Які важливі взаємозв'язки між розвитком моторики та пізнавальних процесів у ранньому дитинстві?
3. Як змінюється розвиток соціальних навичок у дитини на ранньому етапі життя?
4. Чим характеризується розвиток мовлення у дитини на різних стадіях дошкільного віку?
5. Які особливості емоційного розвитку в цьому віковому періоді?
6. Як змінюється розвиток відображення та уяви у дитини в ранньому дитинстві?
7. Які методи дослідження психічного розвитку використовуються для дітей дошкільного віку?
8. Як формується самосвідомість і саморегуляція у дитини раннього дитинства?
9. Що таке «прихильність» і як вона формується в ранньому дитинстві?
10. Які особливості соціальної гри у дітей дошкільного віку і яка її роль у розвитку?

11. Як пізнавальні процеси, такі як увага, спостереження та пам'ять, розвиваються в дитини на різних етапах раннього дитинства?
12. Чим відрізняється розвиток творчих здібностей у дітей дошкільного віку від молодших і старших вікових груп?
13. Які можливі проблеми в емоційному та поведінковому розвитку у дітей на ранньому етапі життя?
14. Як впливає дитяче оточення, виховання та стиль батьківства на психологічний розвиток дитини раннього дитинства?
15. Чому важлива роль гри у розвитку малюка і дошкільника?
16. Які особливості формування ціннісних орієнтацій у дітей на ранньому етапі життя?
17. Як змінюється уява та творчість у дитини в процесі дошкільного віку?
18. Що таке когнітивний конфлікт у дошкільників і як він впливає на їхній розвиток?
19. Які особливості формування моральних цінностей та світогляду у дитини на ранньому етапі життя?
20. Як забезпечити гармонійний розвиток психіки у дітей раннього дитинства і дошкільного віку?

Тема: Специфіка психічного розвитку та особливості навчання в школі шестирічної дитини

1. Які основні зміни в психічному розвитку відбуваються у шестирічних дітей порівняно з попередніми віковими періодами?
2. Що таке «перехідний вік» і яка його роль у формуванні особистості дитини?
3. Які особливості розвитку мовлення у шестирічних дітей, і як це впливає на навчання?
4. Які перші кроки у формуванні логічного мислення у школярів?
5. Як змінюється уява та фантазія у шестирічних дітей, і як це можна використовувати у навчанні?
6. Які особливості пам'яті спостерігаються у школярів цього віку, і як підтримувати ефективно запам'ятовування?
7. Як впливають ігри та ігрова діяльність на психічний розвиток шестирічних дітей?
8. Чому інтереси стають важливим аспектом навчання в початковій школі?
9. Які особливості уваги у дітей цього віку і як їх враховувати в навчальному процесі?
10. Які методи та підходи до організації уроків ефективні для шестирічних учнів?
11. Які можливі проблеми соціального адаптування учнів першого класу і як їх розв'язувати?
12. Що таке «рівень набуття» і як його оцінюють у початковій школі?
13. Як розвивається самооцінка і самосвідомість у школярів шестирічного віку?

14. Які методи мотивації у навчанні є ефективними для дітей цього віку?
15. Чим відрізняється навчання у першому класі від пізніших шкільних років?
16. Як допомагати шестирічній дитині подолати труднощі у навчанні?
17. Які можливі причини стресу та перевантаження у початкової школи і як їх уникнути?
18. Як забезпечити гармонійний розвиток психіки та навчальних здібностей шестирічних дітей?
19. Як виховувати позитивну мотивацію до навчання та розвитку?
20. Чим відрізняється підхід до навчання в початковій школі від дитячого садка?

Тема: Психічний розвиток дитини молодшого шкільного віку

1. Які основні характеристики психічного розвитку дитини молодшого шкільного віку?
2. Як змінюється когнітивний розвиток у період молодшого шкільного віку порівняно з дошкільним?
3. Які особливості формування мовлення у школярів цього віку?
4. Що таке «пізнавальні стилі» і як вони впливають на навчання дітей молодшого шкільного віку?
5. Які особливості розвитку соціальних навичок у школярів першого-четвертого класів?
6. Як змінюється самосвідомість у дітей молодшого шкільного віку?
7. Які можливі емоційні труднощі, що виникають у школярів, і як їм допомагати управляти емоціями?
8. Чим характеризується розвиток моральних цінностей та світогляду у дітей молодшого шкільного віку?
9. Які особливості моторного розвитку спостерігаються у школярів цього віку?
10. Як змінюється уява і творча активність у дітей молодшого шкільного віку?
11. Як впливає розвиток відображення на здатність дитини абстрагуватися та узагальнювати?
12. Як змінюється пам'ять у школярів першого-четвертого класів і які стратегії запам'ятовування є ефективними?
13. Як впливають сімейні стосунки на психічний розвиток дитини молодшого шкільного віку?
14. Які особливості розвитку інтересів та мотивації у школярів цього віку?
15. Чому гра є важливим елементом навчального процесу для дітей молодшого шкільного віку?
16. Які можливі проблеми в соціальному адаптуванні школярів першого-четвертого класів і як їм допомагати?
17. Які особливості розвитку самооцінки та саморегуляції у дітей молодшого шкільного віку?

18. Що таке «диференційований підхід» до навчання у молодших школярів і чому він важливий?

19. Як підтримувати позитивний підхід до навчання та активізувати інтереси дітей молодшого шкільного віку?

20. Які основні методи дослідження психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку використовуються в психології?

Тема: Психологія підлітка

1. Які вікові межі підліткового віку і які основні фізіологічні зміни спостерігаються у підлітків?

2. Чим характеризується розвиток когнітивних процесів у підлітковому віці?

3. Які особливості розвитку соціальної ідентичності та самоусвідомлення у підлітків?

4. Які фактори впливають на формування самооцінки та самоприйняття у підлітків?

5. Як розвивається мовлення та комунікативні здібності у підлітків?

6. Як змінюється емоційний розвиток у підлітковому віці, і як підтримувати емоційну стабільність?

7. Які особливості формування моральних цінностей та морального самовизначення у підлітків?

8. Що таке «імідж» у підлітків і як впливає на їхню самоідентифікацію?

9. Які можливі проблеми в соціальному адаптуванні підлітків і як їм допомагати з ними справлятися?

10. Які особливості розвитку рольових стереотипів і соціальної ролі у підлітковому віці?

11. Як впливає сімейне середовище та стиль виховання на психічний розвиток підлітка?

12. Які можливі проблеми поведінки та конфлікти, які виникають у підлітків?

13. Чому підлітковий вік є періодом особливого ризику для розвитку психічних проблем і захворювань?

14. Як змінюється розвиток пізнавальних інтересів у підлітків і як їх підтримувати?

15. Які особливості формування і прагнення до автономії у підлітків?

16. Як розвивається мислення та критичне мислення у підлітків?

17. Як впливає підлітковий період на соціальні стосунки та дружбу?

18. Чому підлітки дуже чутливі до оцінки оточуючих, і як це впливає на їхню поведінку?

19. Які можливі стресові ситуації, які стикаються підлітки, і як допомагати їм впоратися зі стресом?

20. Чим відрізняється психологічна допомога підліткам від допомоги дітям і дорослим?

Тема: Психологія ранньої юності

1. Які основні вікові характеристики ранньої юності і яких змін у розвитку особистості можна очікувати в цьому періоді?
2. Чим характеризується когнітивний розвиток та мислення ранніх підлітків?
3. Які особливості формування самоідентичності та самосвідомості в ранньому юнацькому віці?
4. Як розвивається соціальна компетентність та вміння встановлювати взаємини з однолітками та дорослими?
5. Які емоційні зміни відбуваються у ранньому юнацькому періоді та як підтримувати емоційну стабільність?
6. Чим характеризується розвиток мовлення та комунікативних здібностей у ранньому юнацькому віці?
7. Які особливості формування ціннісних орієнтацій та світогляду у ранніх підлітків?
8. Що таке «ідентифікація» і яка її роль у розвитку особистості ранніх юнаків та дівчат?
9. Як впливає сімейне середовище, стиль батьківства та роль батьків на психологічний розвиток ранніх підлітків?
10. Які можливі конфлікти та проблеми у родинних стосунках підлітків і як їм допомагати вирішувати їх?
11. Як змінюється розвиток мислення та критичного мислення у ранньому юнацькому віці?
12. Які можливі проблеми соціальної адаптації ранніх підлітків і як їм допомагати з ними справлятися?
13. Чому важлива роль групової ідентифікації та приналежності до підліткової спільноти?
14. Які особливості розвитку інтересів, хобі та життєвих планів у ранньому юнацькому віці?
15. Які можливі впливи зовнішніх чинників, таких як реклама, медіа та однолітки, на поведінку ранніх підлітків?
16. Як розвивається відповідальність та самообслуговування у ранніх підлітків?
17. Як забезпечити гармонійний розвиток самоповаги та самодостатності у ранньому юнацькому періоді?
18. Що таке «підлітковий стрес» і як допомагати підліткам впоратися зі стресом?
19. Які можливі проблеми самовизначення та вибору професії у ранніх підлітків і як їм допомагати зробити свій вибір?
20. Чому психологічна підтримка та довіра дорослих є важливою для підлітків у ранньому юнацькому віці?

Тема: Розвиток особистості в дорослому віці

1. Які вікові періоди дорослого віку виділяються в психології?

2. Як змінюється фізіологічний стан та здоров'я дорослих і як це впливає на психіку?
3. Як розвиваються пізнавальні процеси у дорослих і як впливає життєвий досвід на мислення?
4. Які особливості соціального розвитку та соціальних ролей у дорослих?
5. Чим характеризується розвиток міжособистісних відносин у дорослому віці?
6. Як змінюється емоційний світ та регуляція емоцій у дорослих і які можливі проблеми в цьому плані?
7. Які особливості розвитку мовлення та комунікативних здібностей у дорослих?
8. Чим характеризується розвиток самосвідомості та самооцінки у дорослих?
9. Як впливають особистісні кризи та життєві події на розвиток особистості в дорослому віці?
10. Як змінюється розвиток творчих здібностей у дорослих і як сприяти їх розвитку?
11. Які особливості формування цінностей та життєвої позиції у дорослих?
12. Як розвивається воля та саморегуляція у дорослих і які можливі труднощі?
13. Чому питання соціальної адаптації та самоствердження важливі для дорослих і як їм допомагати у цих процесах?
14. Як впливає середовище проживання, культура та суспільство на розвиток особистості в дорослому віці?
15. Які можливі конфлікти та проблеми міжособистісних стосунків у дорослих і як їх вирішувати?
16. Як розвиваються інтереси та життєві плани у дорослих і як підтримувати активність у різних сферах життя?
17. Які можливі проблеми у професійній самореалізації та кар'єрному розвитку дорослих?
18. Як впливає психологічний аспект сімейних взаємин на розвиток особистості в дорослому віці?
19. Чому важлива психологічна підтримка та самосвідомість у дорослих і як її забезпечити?
20. Як забезпечити гармонійний розвиток особистості в дорослому віці?

Тема: Психологія середньої дорослості

1. Які основні характеристики середньої дорослості і які вікові межі визначають цей період?
2. Чим характеризується фізіологічний стан та здоров'я людей середнього віку і як це впливає на психіку?
3. Як розвиваються пізнавальні процеси та когнітивні здібності у середньому віці?

4. Які особливості соціального розвитку, стосунків і соціальних ролей у людей середнього віку?
5. Чим характеризується розвиток міжособистісних відносин у середньому віці?
6. Як змінюється емоційний світ, саморегуляція емоцій та ставлення до власної зовнішності у середньому віці?
7. Які особливості формування і змін мовлення та комунікативних здібностей у середньому віці?
8. Як розвиваються самосвідомість та самооцінка у середньому віці?
9. Чому питання криз і змін у середньому віці є важливими для розвитку особистості?
10. Як змінюється роль сім'ї, партнерства та батьківства у середньому віці?
11. Як впливають професійні амбіції та розвиток кар'єри на психологічний стан середньовічних людей?
12. Які можливі конфлікти та проблеми в міжособистісних стосунках середньовічних осіб і як їм допомагати вирішувати їх?
13. Як впливає психологічний аспект пенсійного періоду на розвиток особистості середньовічних людей?
14. Чому важлива активна позиція, самореалізація та розвиток інтересів у середньому віці?
15. Які можливі проблеми та стресові ситуації, з якими стикаються середньовічні люди, і як допомагати їм впоратися?
16. Як розвиваються і змінюються інтереси, життєві плани та цінності у середніх віках?
17. Як впливає роль та соціальне оточення на психологічний стан середньовічних осіб?
18. Як забезпечити гармонійний розвиток самоповаги, самодостатності та внутрішнього спокою у середньому віці?
19. Чому психологічна підтримка, самосвідомість та розвиток психологічної стійкості є важливими для людей середнього віку?
20. Як розвиваються творчі здібності та можливості самовираження у середньому віці?
21. Які можливі проблеми здоров'я та фізичного стану, які виникають у середньому віці, і як впливають на психіку?
22. Чому питання змін в ролі гендерних стереотипів та соціальних очікувань є важливими для середньовічних осіб?
23. Як розвиваються інтелектуальні та креативні здібності у середніх віках?
24. Як впливає ставлення до старіння та вікові стереотипи на самосвідомість і психічний стан середньовічних людей?
25. Які особливості формування нових соціальних ролей і статусів у середньому віці?
26. Як розвиваються і змінюються міжособистісні конфлікти та зв'язки у середніх віках?

27. Як впливає самоактуалізація та пошук сенсу життя на психічний стан середньовічних людей?
28. Чому важливо розвивати соціальну компетентність та адаптацію до змін у середніх віках?
29. Які можливі проблеми самопізнання та психологічного розвитку, які стикаються середньовічні люди, і як їм допомагати з ними справлятися?

Тема: Психологічні особливості пізньої дорослості

1. Які основні характеристики пізньої дорослості і яких вікових меж вона стосується?
2. Як змінюється фізіологічний стан та здоров'я людей у пізньому дорослому віці і як це впливає на психіку?
3. Які особливості розвитку пізнавальних процесів та когнітивних здібностей у пізньому дорослому віці?
4. Як змінюється соціальне середовище та стосунки з близькими у пізньому дорослому віці?
5. Чим характеризується розвиток міжособистісних відносин та соціальних ролей у пізньому дорослому віці?
6. Які особливості формування і змін емоційного світу та ставлення до старості у пізньому дорослому віці?
7. Як розвиваються мовлення та комунікативні здібності у пізньому дорослому віці?
8. Які особливості формування самосвідомості, самооцінки та самореалізації у пізньому дорослому віці?
9. Чому питання втрати та смислу життя є важливими для пізньовікових осіб і як з ними допомагати справлятися?
10. Як впливає роль бабусь і дідусів на формування сімейних стосунків у пізньому дорослому віці?
11. Як змінюються інтереси, життєві плани та цінності у пізньому дорослому віці?
12. Як впливає ставлення суспільства до літніх людей та стереотипи про старість на самооцінку пізньовікових осіб?
13. Як розвивається і змінюється інтелектуальна активність та креативність у пізньому дорослому віці?
14. Чому важливо розвивати соціальну активність та участь у суспільному житті пізньовікових людей?
15. Які можливі проблеми психологічного здоров'я та самопочуття, які стикаються пізньовікові особи, і як їм допомагати з ними справлятися?
16. Як впливає роль друзів і соціальне оточення на психічний стан пізньовікових людей?
17. Чому питання самопізнання та розвитку духовних цінностей є важливими для пізньовікових осіб?
18. Як розвиваються і змінюються різні аспекти пам'яті у пізньому дорослому віці?

19. Чому психологічна підтримка та зв'язок з родиною є важливими для пізньовікових людей?

20. Як забезпечити гармонійний розвиток самооцінки, самодостатності та внутрішнього спокою у пізньому дорослому віці?

Тема: Етнопсихологія як наука

1. Що таке етнопсихологія і які предмет, завдання та методи дослідження цієї науки?

2. Які основні поняття та теорії використовуються в етнопсихології для вивчення психіки людей різних етнічних груп?

3. Чим етнопсихологія відрізняється від загальної психології та інших наукових дисциплін?

4. Які основні напрямки досліджень в етнопсихології, і які аспекти психіки людини вони вивчають?

5. Чому важливим є дослідження етнопсихології для розуміння різних культур і міжетнічних взаємин?

6. Як розвивається і змінюється етнопсихологія як наука протягом історії?

7. Які проблеми можуть виникати при дослідженні етнопсихології, і як їх можна подолати?

8. Які можливості застосування знань етнопсихології у практичній роботі, наприклад, в міжкультурній психотерапії чи соціальній роботі з різними етнічними групами?

9. Які можливі перешкоди і недоліки при застосуванні етнопсихологічних знань у практиці?

10. Чому розуміння культурних особливостей та етнічних відмінностей є важливим для сучасного світу і міжнародних відносин?

Тема: Психологічний аспект поняття «етнос»

1. Що означає поняття «етнос» з психологічного погляду і як воно визначається?

2. Які основні компоненти складають етнос, і як вони взаємодіють у формуванні колективної свідомості?

3. Які особливості культурного ідентифікації та самосвідомості етнічних груп?

4. Як впливає приналежність до певного етносу на формування особистості та індивідуальної психології людини?

5. Як розвиваються та змінюються психологічні особливості у представників різних етнічних груп протягом життя?

6. Чим характеризується взаємодія та комунікація між представниками різних етнічних груп і як впливає на їх психологію?

7. Які можливі переваги та обмеження збереження традицій та культурних цінностей в етнічних групах з психологічної точки зору?

8. Як впливає соціальне середовище та стереотипи про етнічні групи на формування психологічних характеристик особистості?

9. Які можливі психологічні проблеми та виклики, з якими стикаються представники різних етнічних груп, і як їм допомагати впоратися з ними?

10. Чому розуміння психологічних особливостей етносу є важливим для міжкультурної взаємодії та співпраці?

Тема: Етнічна ідентичність особистості

1. Що таке етнічна ідентичність та які основні компоненти її складають?
2. Як формується етнічна ідентичність у людей і які фактори впливають на її розвиток?
3. Як взаємодіють і впливають на етнічну ідентичність особистості родина, школа, виховання та соціокультурне середовище?
4. Чим характеризується етнічна самосвідомість та як вона впливає на формування ідентичності?
5. Які можливі переваги та обмеження етнічної ідентичності для особистості та для суспільства в цілому?
6. Чому важливо вивчати етнічну ідентичність з психологічного погляду та як вона впливає на поведінку людини?
7. Які можливі психологічні проблеми та конфлікти, пов'язані з етнічною ідентичністю, і як допомагати з ними справлятися?
8. Як етнічна ідентичність пов'язана з міжетнічною комунікацією та взаємодією?
9. Чому розуміння етнічної ідентичності є важливим для підтримки культурної різноманітності і толерантного співіснування?
10. Як впливає глобалізація на етнічну ідентичність та її зміну в сучасному світі?

Тема: Сутність психології нації. Сучасний розвиток етносу в Україні

1. Що означає психологія нації і які основні аспекти вона вивчає?
2. Які психологічні особливості характерні для представників певної нації і як вони формуються?
3. Як взаємодіють і впливають на психіку людей фактори, пов'язані із національною ідентичністю?
4. Чим характеризується психологія української нації і які особливості її розвитку можна відзначити?
5. Які можливі переваги і обмеження психологічних особливостей українців з погляду етнопсихології?
6. Чому важливо вивчати психологію нації для розуміння її культурного і соціального розвитку?
7. Які психологічні фактори впливають на формування та збереження національної свідомості українців?
8. Які аспекти психології нації можуть бути використані для підтримки національної ідентичності і патріотизму?
9. Які можливі проблеми та виклики стоять перед українською нацією у сучасних умовах, і як психологічний підхід може допомогти їм впоратися?

10. Чим характеризується сучасний розвиток етносу в Україні з погляду етнопсихології?

Тема: Особливості етнічної поведінки та етнічні стереотипи

1. Що означає етнічна поведінка та які основні компоненти її визначають?
2. Які особливості етнічної поведінки можуть бути характерними для різних етнічних груп?
3. Як впливає культурний контекст на формування та вираження етнічної поведінки?
4. Чим характеризуються етнічні стереотипи і як вони впливають на сприйняття та поведінку особистості?
5. Які можливі наслідки застосування етнічних стереотипів у міжетнічній комунікації?
6. Чому важливо усвідомлювати свої етнічні стереотипи і як знижувати їх вплив на міжетнічні відносини?
7. Які можливі проблеми та конфлікти, пов'язані з етнічними стереотипами, і як їм впоратися?
8. Як впливає етнічна ідентичність на формування етнічних стереотипів і етнічну поведінку?
9. Яким чином спілкування з представниками інших етнічних груп може змінювати етнічну поведінку та стереотипи?
10. Чому розуміння особливостей етнічної поведінки та стереотипів є важливим для розвитку толерантного та багатокультурного суспільства?

Тема: Поняття особистість в етнопсихології

1. Як етнопсихологія визначає поняття «особистість» і які основні характеристики враховуються при його аналізі в контексті етнічної приналежності?
2. Чим особлива є етнопсихологічна характеристика особистості порівняно з загальнопсихологічним підходом?
3. Які аспекти культури та соціального середовища впливають на формування і розвиток особистості в етнопсихології?
4. Як етнос впливає на формування системи цінностей, переконань та світогляду особистості?
5. Які можливі відмінності в особистісних характеристиках представників різних етнічних груп, які можуть бути виявлені через етнопсихологічні дослідження?
6. Чому важливо вивчати взаємодію особистості із соціокультурним середовищем в етнопсихології?
7. Як етнопсихологічна характеристика особистості впливає на міжетнічні взаємодії та міжкультурні стосунки?
8. Чому розуміння особливостей особистості в етнопсихології є важливим для розвитку толерантного та багатокультурного суспільства?

9. Яким чином культурна ідентичність впливає на самосвідомість та самооцінку особистості з етнопсихологічної перспективи?

10. Які можливі практичні застосування знань про етнопсихологію особистості в роботі з різними етнічними групами?

Тема: Мова як етноформуюча ознака етносу

1. Чому мова є важливою етноформуючою ознакою етносу?
2. Як мова впливає на формування етнічної свідомості та ідентичності?
3. Які аспекти мови сприяють збереженню та розвитку етнічної культури?
4. Які можливі відмінності у мовних особливостях різних етнічних груп?
5. Як етнічна мовна ідентичність впливає на соціальні стосунки в етносі?
6. Чому мовна диверсифікація є важливим фактором для етносів у сучасному світі?

7. Як взаємодія мов та культур впливає на процеси соціальної адаптації в міжкультурних взаєминах?

8. Які можливі проблеми та виклики пов'язані із збереженням мовної ідентичності етносу в умовах глобалізації?

9. Як етнічна мовна ідентичність може впливати на відносини між різними етнічними групами?

10. Чому розуміння ролі мови в етносі є важливим для збереження культурної різноманітності та сприяння міжкультурному взаєморозумінню?

Тема: Національна та світова культура як об'єкт втілення національної психології

1. Які основні аспекти національної культури вивчаються в етнопсихології і як вони впливають на психологію особистості?

2. Як національна культура формує систему цінностей та світогляду представників етносу?

3. Які риси національної культури можуть бути спільними для представників одного етносу і які різними?

4. Які можливі особливості поведінки та сприйняття світу в залежності від приналежності до різних національних культур?

5. Чим відрізняється національна психологія від загальної психології, і які інструменти використовуються для її дослідження?

6. Як світова культура впливає на етнопсихологію та національну ідентичність?

7. Чому важливо вивчати національну та світову культуру з погляду етнопсихології?

8. Як розуміння особливостей національної культури може допомогти вирішувати міжкультурні конфлікти та сприяти міжнаціональному взаєморозумінню?

9. Які можливі переваги та обмеження використання знань про національну культуру для розвитку суспільства і соціального прогресу?

10. Як поняття «етнос» пов'язане з культурою і психологією нації, і як вони взаємодіють у формуванні колективної свідомості?

Тема: Етнічні конфлікти – причини виникнення та способи урегулювання

1. Які є основні причини виникнення етнічних конфліктів, і як вони пов'язані з етнопсихологією?
2. Як роль культурних відмінностей може сприяти або ускладнювати етнічні конфлікти?
3. Як соціально-економічні чинники впливають на національні суперечності і можуть вести до етнічних протиріч?
4. Чому важливо вивчати психологію і взаємодію міжетнічних груп для розуміння етнічних конфліктів?
5. Як етнічні стереотипи та попереджені уявлення можуть посилювати напруження міжетнічних відносин?
6. Які можливі шляхи урегулювання етнічних конфліктів на рівні суспільства та міжетнічних відносин?
7. Які роль має міжкультурна освіта та толерантність у запобіганні етнічним протиріччям?
8. Як етнополітика і політика міжетнічних відносин можуть впливати на етнічні конфлікти?
9. Як міжнародні стандарти і права меншин можуть сприяти урегулюванню етнічних конфліктів?
10. Як психологічний підхід може допомогти вирішенню етнічних конфліктів та сприяти побудові мирного та багатокультурного суспільства?

Тема: Національно-психологічні особливості представників різних народів

1. Які основні підходи до вивчення національно-психологічних особливостей і як вони допомагають розуміти культурні різноманіття?
2. Які національно-психологічні особливості стосуються сприйняття часу та роботи з часовими поняттями в різних культурах?
3. Як впливає культурний контекст на прояв емоцій та їх вираження у представників різних національностей?
4. Які роль і значення надійності та довіри між індивідами в різних національних групах?
5. Чим характеризуються підходи до лідерства і стилі міжособистісних стосунків у різних культурах?
6. Як впливає національна культура на особистісні цінності та світогляд?
7. Які можливі відмінності у мовних практиках і спілкуванні між представниками різних національностей?
8. Чому важливо враховувати культурний контекст при проведенні психологічних досліджень та розвитку міжкультурної компетентності?

9. Які можливі переваги та обмеження вивчення національно-психологічних особливостей для розвитку сучасного суспільства?

10. Як розуміння національно-психологічних особливостей може допомогти сприяти міжнаціональному взаєморозумінню та міжкультурній співпраці?

ГЛОСАРІЙ

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

А

Абстрагування – загальнонауковий метод дослідження, який полягає в уявному відокремленні певної ознаки, властивості предмета від самого предмета чи інших його ознак, властивостей з метою глибшого вивчення складних психічних явищ.

Акмеологія – галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності та механізми розвитку людини на етапі зрілості, досягнення нею високого рівня розвитку.

Акцентуація характеру (лат. accentus - наголос) – надмірне вираження окремих рис характеру та їх поєднань, яке є крайнім варіантом норми і межує із психопатією.

Аналіз продуктів діяльності дитини – метод отримання інформації про внутрішній світ дитини, її психологічний стан на основі дослідження результатів її діяльності і творчості (малюнків, творів, аплікацій тощо).

Афект (лаг. affectus – пристрасть, хвилювання) – короткочасне бурхливе нервово збудження, яке супроводжують різкі рухові прояви, зміни у діяльності внутрішніх органів, втрата вольового контролю за власними діями і бурхливим вираженням емоцій.

Афективні (лат. affectus – настрій, хвилювання) реакції – сильні, короткочасні, нервово-психічні збудження, пов'язані переважно з невдачами.

Б

Біологізаторський підхід – психологічні теорії, у яких перебільшується роль біологічних факторів розвитку особистості.

Біологічний вік – вік, який вказує на відповідність стану організму та його функціональних систем певному моменту життя людини.

Біологічні фактори – сукупність природних чинників, які впливають на індивідуальний розвиток людини як біологічного організму, зумовлюючи її спадкові особливості.

Близнюковий метод – метод вікової психології, який використовується для порівняльного вивчення впливу зовнішніх умов на розвиток близнюків.

В

Виховання – залучення дитини до системи вироблених людством цінностей, створення умов для її духовного зростання, формування ціннісного ставлення до дійсності, створення фонду «хочу».

Відчуття – відображення властивостей предметів і явищ об'єктивного світу під час їх безпосереднього впливу на органи чуття.

Вік – відносно замкнутий цикл розвитку людини, який має свою структуру та динаміку.

Вік психологічний – новий тип будови особистості та її діяльності, ті психічні й соціальні зміни, які вперше виникають на даному віковому етапі й

які у найголовнішому і в основному визначають свідомість дитини, її ставлення до середовища, її зовнішнє і внутрішнє життя, весь хід її розвитку в даний період (Л.С Виготський).

Вікова психологія – галузь психологічної науки, яка вивчає особливості психічного та особистісного розвитку людини на різних етапах її життя.

Віковий час – внутрішній часовий графік життя; спосіб встановлення, наскільки людина у своєму розвитку випереджає ключові соціальні події, що припадають на період дорослості, або відстає від них.

Вікові кризи – періоди різких, стрибкоподібних змін, пов'язаних з відмиранням, зникненням попередніх і появою нових психологічних якостей, рис, які змінюють дитину; нормативні процеси особистісного розвитку.

Вікові новоутворення – новий тип будови особистості та її діяльності, психічні зміни, що виникають у певному віковому періоді й визначають перетворення в свідомості дитини, її внутрішнє й зовнішнє життя.

Внутрішній фільтр – своєрідна внутрішня позиція особистості, яка забезпечує аргументування нею своїх учинків, передбачення наслідків прийнятих рішень.

Воля – властивість психіки, регуляція і організація людиною своєї поведінки, діяльності (внутрішніх і зовнішніх дій), спрямована на подолання труднощів при досягненні мети.

Вольова дія – внутрішнє зусилля, необхідне для виконання певної діяльності.

Г

Гальмівні рухи і дії – рухи і дії, які стримують розвиток, відсторонюють дитину від навколишнього світу.

Генетична (грец. genesis – походження) **психологія** (психологія розвитку) – галузь психології, що вивчає зумовлені спадковістю психічні процеси і властивості особистості, особливості психічного руху, що виявляються у почуттях, відчуттях, уявленнях, а також специфіку процесів, результатом яких є думка.

Генотип (грец. genes – рід і typos - зразок) – сукупність усіх генів організму, успадкованих ним від батьків.

Геронтологія (грец. geron – стара людина і logos - слово, учення) – наука, що вивчає проблеми старіння людини.

Гностично-інтелектуальна функція уяви – формування уявлень на основі попереднього досвіду під час отримання інформації про невідомі для суб'єкта предмети і явища.

Госпіталізм – глибока психічна і фізична відсталість, яка виникає в перші роки життя дитини внаслідок дефіциту виховання.

Гра – вид діяльності, який полягає у відтворенні дітьми дій дорослих і відносин між ними, спрямований на пізнання навколишньої діяльності.

Гуманістична емпатія – переживання, в яких людина емоційно відгукується на неблагополуччя чи благополуччя іншого у формі радості за іншого, співчуття, співстраждання, жалю.

Д

Дидактична гра – система впливів, спрямована на формування у дитини потреби у знаннях, активного інтересу до того, що може стати їх новим джерелом, удосконалення пізнавальних умінь і навичок.

Диференційна психологія – галузь психології, яка вивчає психічні відмінності між окремими індивідами і групами.

Діалектичне мислення – мислення, пов'язане зі здатністю обмірковувати, синтезувати протилежні думки, інтегрувати ідеальне і матеріальне, потенційне й актуальне, реальне і фантастичне.

Дія – структурний елемент діяльності, процес, мотив якого не збігається з його предметом (з тим, на що вона спрямована), втілений у діяльності, у яку ця дія включена.

Діяльність – активність суб'єкта, спрямована на взаємодію з навколишнім середовищем з метою задоволення власних потреб.

Довільна пам'ять – процес запам'ятовування і відтворення матеріалу, що передбачає свідому постановку мети та вимагає вольових зусиль.

Довільна поведінка – поведінка, організована за власними правилами і зразками, узгодженими з нормами, прийнятими в суспільстві.

Довільна увага – вид уваги, який виникає внаслідок свідомо поставленої мети і вимагає певних вольових зусиль.

Довільна уява – цілеспрямоване, усвідомлене відтворення і перетворення отриманих раніше вражень.

Е

Егоцентризм (лат. ego – я і centrum – центр) – погляд на себе як на центр Всесвіту.

Егоцентрична емпатія – переживання страждання, страху, радості у відповідь на сум іншого, а також - суму у відповідь на радість іншого.

Егоцентричне (лат. ego – я і centrum – центр) **мовлення** – звернене до себе мовлення дитини, яке виникає під час її діяльності.

Ейдетична (грец. eidos – образ) **пам'ять** – особливий вид зорової пам'яті, який полягає у запам'ятовуванні і збереженні у всіх деталях образів предметів і ситуацій після їх сприйняття.

Ембріологія (грец. embryon – зародок і logos – слово, учення) – наука про закономірності утворення організмів і формування їх на ранніх стадіях розвитку.

Емоції (лат. Emovere – хвилювати, збуджувати) – психічні стани і процеси, виражені у формі безпосереднього переживання ставлення людини до світу, до того, що вона відчуває і робить.

Емоційне спілкування – спілкування за допомогою виразних рухів, які відповідають певному емоційному стану: пози, міміка, інтонація голосу, доторкання, погладжування, притискання до грудей, відштовхування тощо.

Емпатія (англ. empathy – співчуття, співпереживання) – здатність емоційно відгукуватися на переживання іншої людини, що виявляється у співчутті, співпереживанні, співстражданні.

Ефект шпитальності – уповільнення емоційного розвитку дитини, спричинене відривом від матері у період немовляти.

З

Загальна психологія – галузь психології, яка вивчає загальнопсихологічні закономірності, визначає теоретичні засади й принципи психологічної науки, її понятійний і категоріальний апарат, систематизує та узагальнює емпіричний матеріал психологічних досліджень.

Задатки – природна основа здібностей, ще нерозвинених, яка виявляється при перших спробах людини зайнятися діяльністю.

Здібності – система властивостей особистості, що відповідає вимогам діяльності та забезпечує високі досягнення в ній.

Знакова функція свідомості – полягає в кодуванні візуальної інформації за допомогою схем, фігур і більш складних умовних знаків.

Знарядстві дії – дії, в яких один предмет (знаряддя) використовується для впливу на інші предмети.

І

Ідеал – форма прагнення особистості, що відображає її потребу діяти у відповідності зі зразком, обраним для наслідування.

Ідентичність (лат. identicus – однаковий) – усвідомлена індивідом самототожність; потреба юнаків і дівчат зайняти внутрішню позицію дорослої людини, усвідомити своє місце в суспільстві, зрозуміти себе і свої можливості.

Інволюційні (лат. Involutio – завиток) **процеси** – втрата чи спрощення функцій організму.

Інволюція інтелектуальних процесів – зниження рівня інтелектуальної діяльності.

Індивідуалістична акцентуація особистості – спрямованість активності на задоволення, насамперед, власних потреб, на особисте самоствердження.

Індивідуальна часова трасспектива – форма часової інтеграції психіки людини, яка виявляється у співвіднесенні у свідомості минулого, майбутнього і теперішнього часових етапів людського життя.

Індивідуальний суб'єкт – людина, яка перебуває на вищому рівні активності, цілісності (системності), автономності.

Індивідуальність – неповторне, унікальне поєднання особливостей і рис людини, що зумовлює її несхожість на інших людей.

Індивідуально-психологічні відмінності – особливості психічних процесів, станів і властивостей, які розрізняють людей між собою.

Іntenційний (лат. intentio – прагнення) **досвід** – рівень ментального досвіду, основою якого є індивідуальні інтелектуальні здібності, які формують суб'єктивні критерії вибору предметної сфери, на пряму пошуку розв'язання проблеми, джерел інформації, способів її оброблення тощо.

Інтерес – форма вияву пізнавальної потреби, яка забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення цілей діяльності і сприяє ознайомленню з новими фактами дійсності.

Інтроекція (лат. *intro* – в середину і *jectio* – вкидання) – включення індивідом у свою психіку поглядів, думок тощо інших людей без розрізнення ним власних і чужих уявлень.

К

Категорійність – особливість сприйняття немовляти, коли об'єкти, що певною мірою відрізняються за своїми фізичними ознаками і належать до різних класів (категорій), мають для спостерігача більше відмінностей, ніж належні до однієї категорії об'єкти із суттєвими фізичними відмінностями.

Категорія – усвідомлення вражень про властивості, характерні для подібних, але неідентичних предметів, явищ.

Класифікація – загальнонауковий метод дослідження, який дає змогу на основі виокремлених головних і другорядних ознак визначити групи чи класи явищ.

Когнітивний досвід – рівень ментального досвіду, на якому відбувається забезпечення процесу збереження, впорядкування, перетворення і відтворення в психіці людини сприйнятої інформації, стійких закономірностей навколишнього світу.

Колектив – група об'єднаних спільними цілями і завданнями людей, що досягла в процесі соціально-цінної спільної діяльності високого рівня розвитку (А. В. Петровський).

Комбіновані плани – метод вікової психології, який полягає в об'єднанні лонгітюдного методу і методу поперечних зрізів.

Комплекс (лат. *complexus* – поєднання, зв'язок) **пожвавлення** – система позитивних емоційно-рухових реакцій дитини у відповідь на появу в полі зору людини, що нахиляється, розмовляє, усміхається.

Конкретизація – загальнонауковий метод дослідження, який полягає у застосуванні теоретичних знань до конкретної ситуації задля поглибленого її розуміння.

Конфлікт – зіткнення осіб, їхніх ідей, інтересів, потреб, оцінок, прагнень, рівня домагань.

Конформність (лат. *conformis* – подібний) – тенденція людини змінювати свою поведінку під впливом інших людей, пристосовувати її до їхніх вимог.

Концепція емерджентної (лат. *emergere* – з'являється, виносити на поверхню) **грамотності** – система поглядів, сутність якої полягає в тому, що пов'язані з оволодінням усним і писемним мовленням навички розвиваються з періоду немовляти протягом кількох років, поступово удосконалюючись.

Кохання – сильне, відносно стійке почуття людини, фізіологічно зумовлене сексуальними потребами.

Криза (грец. *krisis* – рішення, перелом) – нормативний, нестабільний процес, який виникає під час переходу людини від одного вікового періоду до

іншого, пов'язаний з якісними перетвореннями у соціальних відносинах, діяльності, свідомості і виявляється в цілісних психічних і особистісних змінах.

Криза ідентичності – особливий момент розвитку, коли однаково динамічно наростає вразливість і розвивається потенціал особистості.

Криза новонародженості – відносно короткий період у житті дитини (1-2 місяці), який характеризується психологічними змінами, що виражені у позбавленні дитини основних засобів спілкування з дорослими, безпорадності, переході від пренатального до постнатального розвитку тощо.

Криза першого року життя – криза, обумовлена руйнуванням необхідності емоційної взаємодії дитини з дорослим і проявляється в плаксивості, похмурості, інколи в порушенні сну, втраті апетиту тощо.

Криза середини життя – психологічний феномен, що переживається людьми, які досягли 40-45 років, і полягає в критичній оцінці та переоцінці досягнутого в житті.

Криза тридцяти років – зумовлене життєвими труднощами помилками розчарування людини в значущості культивованих нею цінностей, норм, ідеалів, яке призводить до зміни сенсу її життя, переоцінки життєвих цінностей.

Криза трьох років – зумовлена становленням самосвідомості дитини, це криза соціальних відносин, яка проявляється у негативізмі, впертості, непокірності, свавіллі, протесті, деспотизмі тощо.

Л

Логічна пам'ять – пам'ять, яка ґрунтується на розумінні, осмисленні матеріалу.

Лонгітюдний (англ. longitude – довгота) **метод** – метод вікової психології, суть якого полягає у вивченні одних і тих самих осіб чи їх груп у різні моменти їхнього життя.

М

Ментальна (лат. mens – розум, мислення) **репрезентація** – оперативна форма ментального досвіду; актуальний розумовий образ конкретної події, предметної ситуації, тобто суб'єктивна форма їх бачення.

Ментальний досвід – система психічних утворень і породжених ними психічних та інтелектуальних станів, що забезпечують пізнання дорослою людиною світу і зумовлюють конкретні властивості її інтелектуальної діяльності.

Ментальний простір – динамічна форма ментального досвіду, яка актуалізується в конкретній пізнавальній взаємодії особистості зі світом, постаючи як сфера творення й синтезування інформації.

Ментальні структури інтелекту – інтелектуальні здібності, що забезпечують збереження, впорядкування, перетворення і відтворення людиною сприйнятої інформації, регулювання інтелектуальної діяльності.

Метакогнітивний досвід – рівень ментального досвіду, на якому відбувається мимовільне і довільне регулювання (контролювання стану

інтелектуальних ресурсів, процесу оброблення інформації) інтелектуальної діяльності.

Метапізнання – здатність людини рефлексувати у сфері мислення, формувати стратегії і планувати.

Метод експерименту – загальнопсихологічний метод дослідження, основними ознаками якого є створення дослідником умов, у яких виявляються психічні явища, контролювання їх перебігу.

Метод поперечних зрізів – метод вікової психології, який полягає в одночасному порівнянні різних вікових груп досліджуваних.

Механізм самореалізуючого пророцтва – механізм розвитку подій свого життя, реалізації планів.

Мимовільна пам'ять – запам'ятовування і відтворення матеріалу, яке здійснюється без контролю з боку свідомості і без докладання зусиль.

Мимовільна увага – вид уваги, який виникає незалежно від свідомого наміру людини і полягає в невимушеному її зосередженні на певному реальному або ідеальному об'єкті.

Мимовільна уява – цілеспрямоване відтворення і перетворення отриманих раніше вражень.

Мислення – процес опосередкованого і узагальненого пізнання людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках і відношеннях.

Мовлення – процес спілкування, опосередкований мовою.

Моделювання – загальнонауковий метод дослідження, який полягає у встановленні схожості явищ (аналогії), адекватності одного об'єкта іншому і у створенні на цій основі простого за структурою й змістом об'єкта, що відображає складнішу модель (оригінал).

Моральний еталон – зразок високоморальної особистості, наділеної доброчесністю, благородством тощо.

Моральні норми – суспільно вироблені правила поведінки, якими керуються люди у своєму житті і вчинках.

Мотив – спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб людини.

Мотиваційна криза – послаблення чи зміна основних мотивів діяльності особистості.

Мотивація – система мотивів, яка визначає конкретні форми поведінки, діяльності людини.

Мудрість – властивість цілісної особистості, розум якої поєднаний з духовністю і доброчинністю.

Н

Навчальна діяльність - цілеспрямована діяльність учнів, результатом якої є розвиток особистості, інтелекту, здібностей, засвоєння знань, оволодіння уміннями та навичками.

Навчання – засвоєння дитиною знань, оволодіння уміннями і навичками, спроможність використовувати їх у житті, формування культури пізнання, створення фонду «можу».

Над-Я – психічне утворення, яке формується під впливом спершу сімейного, а потім цілісного культурного виховання (національних традицій, вимог соціального середовища) і яке виконує функцію заборон і покарань.

Наслідування – відтворення дій, ідеалів, рис характеру, творчої манери інших осіб.

Научуваність – індивідуальні показники швидкості та якості засвоєння людиною знань, умінь і навичок у процесі навчання.

Нейрони (грец. neuron – жила, нерв) слів – нервові клітини, що вибірково активізуються у відповідь на деякі особливості звуків мови, певних слів тощо.

О

Обдаровані діти – діти, які відрізняються високим рівнем розвитку загальних та спеціальних здібностей, мають визначні досягнення або внутрішні задатки для них у певному (кількох) виді діяльності.

Обдарованість – якісно своєрідне поєднання здібностей, яке обумовлює діапазон інтелектуальних можливостей людини, своєрідність її діяльності і розвивається протягом усього її життя.

Образ фізичного Я – уявлення про свій тілесний образ, порівняння та оцінювання себе з точки зору еталона «мужності» або «жіночості».

Обсяг уваги – кількість об'єктів, на яких індивід може зосереджуватися одночасно.

Особистісна рефлексія (лат. reflexio – відображення) – заглиблення у світ власних учинків, почуттів, переживань, співвіднесення їх з навколишньою дійсністю.

Особистісне самовизначення – процес свідомого визначення суб'єктом своєї сутності та місця у системі суспільних відносин, світі, що виявляється в активному ставленні людини до себе та навколишньої дійсності.

Особистість – людина, яка досягла певного рівня психічного розвитку, у якій склалися власні погляди на оточення, певний рівень саморозуміння, набули структури психічні процеси і властивості.

П

Пам'ять – запам'ятовування, збереження і наступне відтворення людиною свого досвіду.

Педагогічна психологія – галузь психології, що вивчає психологічні закономірності навчання і виховання, умови, чинники і механізми ефективного навчання та виховання.

Педагогічне занедбані діти – учні, в яких під впливом несприятливих соціальних, психолого-педагогічних та інших умов сформувалося негативне ставлення до навчання, соціально цінних норм поведінки, які втратили почуття відповідальності за свої вчинки, зневірилися в собі.

Педагогічне спілкування – система взаємодії педагога з дітьми з метою здійснення на них виховного впливу, формування педагогічно доцільних взаємин, створення сприятливого для їхнього психічного розвитку мікроклімату.

Педологія (грец. pais – дитина і logos – учення) – наука про дітей, яка охоплює результати досліджень різних наукових дисциплін (психології, анатомії, фізіології й педагогіки), що вивчають розвиток людини.

Переключення уваги – переміщення уваги з одного об'єкта або виду діяльності на інший.

Переконання – усвідомлені потреби, які спонукають особистість діяти відповідно до її ціннісних орієнтацій.

Періоди психічного розвитку – відрізки життєвого шляху індивіда, яким притаманні специфічні потреби, інтереси, способи дії, ставлення до навколишньої дійсності.

Підкріплення – фактор розвитку дитини, який виявляється у винагороді, схваленні, позитивній оцінці.

Пізнавальна самодіяльність – самостійний пошук та набуття знань, формування корисних умінь і навичок.

Пізнавальний інтерес – виразна інтелектуальна спрямованість особистості на пошук нового у предметах, явищах, подіях, супроводжувана прагненням глибше пізнати їх особливості; майже завжди усвідомлене ставлення до предметів, явищ, подій.

Післядовільна увага – увага, яка виникає на основі довільної і полягає в зосередженні на цікавому предметі, явищі.

Поняття – знання про загальні, суттєві і закріплені у словах ознаки предметів та явищ об'єктивної дійсності.

Порівняння – загальнонауковий метод дослідження, що полягає у зіставленні одних понять, явищ, фактів з іншими для встановлення їх подібності чи відмінності.

Поріг чутливості – величина подразника, який викликає або змінює яскравість сприйняття, силу відчуття.

Почуття – форма відображення дійсності, у якій виявляється ставлення людини до предметів і явищ, які вона пізнає і змінює відповідно до своїх потреб.

Пренатальний розвиток – дородовий, утробний розвиток індивіда, під час якого відбувається розгортання успадкованого ним потенціалу.

Проступок – вчинок, що порушує норми, правила поведінки, загальноприйнятий порядок; провина.

Професійна самооцінка – оцінка себе як суб'єкта професійної діяльності.

Професійна Я-концепція – уявлення особистості про себе як професіонала.

Психіка (грец. Psychikos – душевний) – функція мозку, сутність якої полягає в активному відображенні людиною об'єктивної реальності та регулюванні поведінки й діяльності.

Психічний розвиток – становлення дитини як суб'єкта життєдіяльності, соціальної істоти, спроможної бережливо ставитися до природи, людей, що її оточують, до себе, предметного світу, витворів мистецтва.

Психологічна готовність дитини до школи – здатність дитини виконувати навчальні завдання і шкільні обов'язки, зумовлена рівнем її загального розумового розвитку.

Психологічне тестування – загальнопсихологічний метод дослідження, який полягає у виконанні досліджуваним певного завдання чи їх серій.

Психологічний вік – вік, який вказує на рівень адаптованості людини до вимог навколишнього світу, характеризує розвиток її інтелекту, здатність до навчання, рухові навички, а також такі суб'єктивні фактори, як ідентичність, життєвий план, переживання, установки, мотиви, сенси тощо.

Психологія інтелекту – галузь психологічної науки, що вивчає закономірності та особливості інтелектуального розвитку, інтелектуальної діяльності людини.

Р

Рефлексія – здатність людини аналізувати власні дії, вчинки, мотиви і співвідносити їх із загальнолюдськими цінностями, діями, вчинками, мотивами інших людей.

Рівень навчованості – вміння виокремити навчальне завдання та перетворити його на самостійну мету пізнавальної діяльності.

Рівень психічного розвитку – зміна психічних процесів, виражена в кількісних, якісних і структурних перетвореннях.

Робоча (оперативна) пам'ять – вид пам'яті, що охоплює процеси запам'ятовування, збереження і відтворення інформації, яка опрацьовується під час виконання конкретної дії та необхідна тільки для досягнення мети цієї дії.

Розподіл уваги – здатність людини уважно виконувати одночасно кілька видів діяльності.

Рольова гра – діяльність, у якій діти беруть на себе ролі дорослих людей, і узагальнено, у спеціально створених ігрових умовах відтворюють їхні дії і стосунки між ними.

С

Самооцінка – компонент самосвідомості, який виявляється в тому, як індивід оцінює свої досягнення і невдачі, якості та можливості.

Самопізнання – процес, який ґрунтується на самостереженні особистості та ставленні до неї інших людей.

Самосвідомість – відносно стійка, більш або менш усвідомлена система уявлень про себе.

Самоспостереження – спостереження за своїми діями, поведінкою, переживаннями, думками й іншими проявами психічного життя.

Світогляд - система поглядів на об'єктивний світ і місце в ньому людини.

Сенсорні (лаг. sensus- відчуття) еталони – вироблені людством уявлення про основні варіанти кожного виду властивостей і відношень (кольорів, форм, розмірів предметів, їх розташування у просторі, висоти звуків тощо).

Сенсотворення – формування в особистості загальних уявлень про сенс життя; пошук сенсу власного існування.

Символічні дії – створення нових відношень між предметом і його використанням.

Систематизація – загальнонауковий метод дослідження, що передбачає групування, приведення в систему певних особливостей за конкретними (основними, додатковими, другорядними) ознаками.

Смислові системи – утворення, які впорядковують життєвий досвід, організовують мислення людини і зумовлюють певну її поведінку.

Соціалізація (франц. Socialis – суспільний) – засвоєння і відтворення індивідом соціального досвіду, які відбуваються у спілкуванні та діяльності.

Соціальна орієнтація особистості – усвідомлення своєї належності до соціальної спільноти (національної, професійної, вікової), вибір свого майбутнього соціального становища і шляхів його досягнення.

Соціальна психологія – галузь психології, що вивчає взаємозв'язок, взаємозалежність, взаємовпливи соціального і психічного на рівні індивіда і спільноти.

Соціальний вік – вік, який визначають з огляду на відповідність становища людини, існуючим у конкретному соціумі, нормам.

Соціальні порівняння – порівняння себе з ровесниками, іншими людьми, своїм ідеалом, а також із собою в минулому, актуальному теперішньому, потенційному близькому і віддаленому майбутньому.

Соціально-психологічний реалізм – здатність визначати відповідність свого Я соціальному простору, з яким пов'язане професійне зростання.

Спостереження – планомірне, цілеспрямоване сприйняття психічних явищ відповідно до заздалегідь розробленої програми.

Сприйняття – пізнавальний процес, який полягає у цілісному відображенні предметів і явищ, здатності індивіда отримувати багато наочних, звукових, тактильних і смакових вражень.

Стадіальність розвитку – різночасовість, розбіжність у часі темпу і ритму розвитку психічних процесів та властивостей у різні вікові періоди; складність організації.

Статеве виховання – засвоєння знань про взаємини статей, формування культури статевої поведінки.

Стійкість уваги – здатність тривалий час зосереджуватися на абстрактному, логічно організованому матеріалі.

Страх – негативний емоційний стан, який виникає у ситуаціях уявної або реальної загрози біологічному або соціальному існуванню людини, спрямований на джерело цієї ситуації.

Стрес (англ. Stress – напруження) – стан організму, що виникає у відповідь на дію несприятливих зовнішніх чи внутрішніх факторів.

Суб'єктна активність – активність, яка визначає спрямованість зусиль суб'єкта (гри, навчання, праці), зміну їх тенденції.

Сублімація (лат. sublimatio – підіймаю, підношу) – переключення спрямованої на прагнення до задоволення енергії на несексуальні об'єкти, цілі та види діяльності.

Т

Темперамент (лат. temperamentum – співвідношення частин) – стійке поєднання індивідуальних особливостей індивіда, пов'язаних із динамічними аспектами психічної діяльності: інтенсивністю, швидкістю, темпом, ритмом тощо.

Теоретичний аналіз (грец. analysis – розкладання) – загальнонауковий метод дослідження, який забезпечує розчленування явища, що вивчається, на елементи, розкриття його структури і специфіки.

Теоретичний синтез (грец. synthesis – складання) – загальнонауковий метод дослідження, який дає змогу відтворити психічне явище в цілісності, в системі найсуттєвіших зв'язків і опосередкувань, обґрунтувати актуальну щодо нього концепцію.

Теорія рекапітуляції (лат. re – означає повторну дію і capitulum – глава, відділ) система уявлень, за якою розвиток індивіда схематично відтворює та повторює історію людського роду, виявляючись у генетично запрограмованій послідовній зміні спадково зумовлених форм поведінки, почуттів і соціальних інстинктів.

Типологізація – загальнонауковий метод дослідження, який полягає в розподілі систем об'єктів на групи з допомогою узагальнень, ідеалізованої моделі чи типу, у виявленні подібних і відмінних ознак в об'єктах, що вивчаються, у пошуку надійних способів їх ідентифікації.

У

Увага – спрямованість і зосередженість психічної діяльності на певних об'єктах.

Узагальнення – загальнонауковий метод дослідження, що має на меті об'єднання різних фактів, які характеризують психічне явище, що вивчається, виокремлення на цій основі головних із них.

Упізнавання – ототожнення об'єкта чи події, що сприймається, з одним із зафіксованих у пам'яті образів (еталонів).

Учіння – цілеспрямований процес засвоєння знань, оволодіння вміннями і навичками.

Уява – процес створення людиною уявлень, які в дійсності нею не сприймалися.

Уявлення – наочні образи раніше сприйнятих предметів і явищ об'єктивної дійсності.

Ф

Фрустрація (лаг. Frustratio – обман, розлад) – психічний стан людини, зумовлений нездоланими труднощами на шляху до мети або задоволення власних потреб і бажань.

Х

Характер (грец. charakter – ознака, прикмета) – індивідуальне поєднання істотних властивостей особистості, що виявляються в її поведінці і діяльності, у ставленні до суспільства, праці, колективу, до себе.

Ц

Центрація – підкорення маргінальних (крайніх) елементів психічної системи центральному, якому належить провідна роль.

Я

Ядро Я-концепції – самість, автентичність людини, що відрізняє її від інших людей і зберігається протягом усього життя; основні уявлення про себе.

Я-концепція – узагальнене уявлення індивіда про себе, система установок стосовно власної особистості, що ґрунтуються на усвідомленні й оцінюванні своїх фізичних, характерологічних інтелектуальних та інших властивостей.

Я-образ – результат усвідомлення глибинної суті людини, що дає змогу відрізнити себе від інших людей.

ГЛОСАРІЙ ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

А

Автостереотипи – це думки, судження, оцінки, котрі стосуються певної етнічної спільноти і висловлені представниками цієї ж самої спільноти (наприклад, висловлювання українців про українську націю).

Автохтонний – належний до території за походженням, місцевий. Агенти соціалізації – це люди, соціальні інститути, з якими безпосередньо взаємодіє індивід і, які допомагають у реалізації процесів соціалізації. Основними агентами соціалізації є найближче соціальне оточення (батьки, брати, сестри, однокласники).

Аккультурація – це результат безпосереднього, тривалого міжкультурного міжгрупового контакту, який призводить до зміни культури в одній чи кількох групах.

Амбівалентність – невідповідність, протиріччя кількох одночасно пережитих емоцій до певного об'єкта. Анімізм – релігійні уявлення про душу і духів.

Архетип – це сукупність духовно-культурних символів і образів етнічного буття, за допомогою яких життя людини наповнюється почуттями смислозаданості та доцільності. Архетип функціонує за умови неможливості існування чи відсутності свідомих понять.

Асиміляція (етнічна) – уподібнення, вид об'єднаних етнічних процесів. Супроводжується втратою народом основних етнічних ознак в етнічному середовищі. Білінгвізм – одночасне володіння двома мовами.

Б

Боротьба – це форма конфлікту, в якій супротивники прагнуть продемонструвати свою перевагу, примушуючи противника її визнати. Метою боротьби є примус супротивника до капітуляції шляхом визнання переваг і прийняття умов, які зумовлено цим визнанням переваг.

В

Війна – це збройна боротьба за реалізацію політичних цілей етнічної групи. Генетичний – пов'язаний спільним походженням.

Г

Геноцид – це знищення окремих груп населення за расовими, національними чи релігійними ознаками, а також умисне створення умов, розрахованих на повне або часткове знищення цих груп. Географічний детермінізм – це науковий напрям, основна ідея якого полягає у тому, що провідним чинником розвитку якого-небудь суспільства є географічне положення та кліматичні умови.

Гетеростереотипи – це сукупність оціночних суджень про інші народи.

Гомеостаз – це рухливий виважений стан етнічної спільності, що забезпечується засобами її протидії зовнішнім і внутрішнім чинникам, які можуть порушити цю рівновагу.

Громада – об'єднання людей, пов'язаних спільними інтересами. Дискримінація етнічна – утиски, що здійснює панівний етнос щодо не панівного етносу (або певної кількості таких етносів).

Д

Діаспора – розселення народу за межами свого основного етнічного масиву. Денаціоналізація – втрата національних особливостей – мови, культури. Політика, спрямована на позбавлення народу його власної культури та національного самоусвідомлення.

Досвід – відображення в людській свідомості законів об'єктивного світу і суспільної практики, одержане в результаті активного практичного пізнання. Сукупність практично засвоєних знань, навичок, знання життя, засноване на пережитому, випробуваному. Досвід – це перш за все сукупність того, що відбувається з людиною в її житті (реальність) і що вона усвідомлює; людина може мати досвід про саму себе, про свої здібності, про свої чесноти і вади, людина також може мати досвід і про думки, ідеї, знання (внутрішній досвід).

Е

Егоцентризм – форма вияву етнічного конфлікту, під якою розуміється нездатність індивіда при його зосередженості на власних інтересах змінити вихідну пізнавальну позицію по відношенню до певного об'єкта, думки навіть при усвідомленні інформації, яка суперечить його досвіду.

Елементарна етнічна одиниця – найменша складова основної етнічної одиниці (етнічна група, сім'я).

Етнічна група – це внутрішній підрозділ етносу, що має етнічну самосвідомість.

Етнічна група проживає на інших етнічних територіях і характеризується спільними з власним етносом властивостями: мовою, культурою, вірою, етнічною ідентифікацією та самосвідомістю.

Етнічна ідентичність – це результат когнітивно-емоційного процесу самоусвідомлення людини як представника якого-небудь етносу, певний ступінь ототожнення себе з цим етносом і відособлення від інших етносів.

Етнічний конфлікт – це конкуренція між групами – від реального протистояння за володіння обмеженими ресурсами до соціальної конкуренції – в усіх тих випадках, якщо у сприйманні однієї сторони протилежна визначається з позиції етнічної належності її членів.

Етнічна ментальність є системою образів, уявлень, які стимулюють і регулюють поведінку людини в даних культурних та соціальних умовах.

Етнічна самоідентифікація – ототожнення особистості з певною етнічною групою.

Етнічна самосвідомість – це уявлення індивіда чи цілої групи людей про себе чи образ свого етносу, які відображають знання про власну етнічну групу та ставлення до цієї групи. Феномен етнічної самосвідомості пов'язаний

з усвідомленням етновизначальних елементів матеріальної, соціальної та духовної культури власного етносу.

Етнічна свідомість – це система поглядів, уявлень та ідей етнічної спільності, що з'являються завдяки взаємодії з іншими етнічними групами, у якій виявляються знання про ці групи і ставлення до них, а також стан і форми самовиокремлення своєї етнічної спільності.

Етнічна спільність (етнос) – народ, стійка спільність людей, що історично склалася на певній території, має відносно стабільні особливості культури (мову) і психіки, а також етнічну самосвідомість.

Етнічний конфлікт – форма міжгрупового конфлікту, в якому групи з протилежними інтересами поляризуються за етнічними ознаками.

Етнічний стереотип – відносно стійке уявлення про моральні, розумові, фізичні якості, властиві представникам різних етнічних спільнот.

Етнічні настановлення – це готовність особистості сприймати ті чи інші явища етнічного життя та міжетнічних стосунків і, відповідно до цього сприймання, діяти певним чином у конкретній ситуації.

Етнічні процеси – зміни ознак етносу й етнічних спільнот у цілому в ході історичного процесу.

Етногенез – походження народів.

Етнографія – наука, яка вивчає культуру і побут народів світу. Етнолінгвістика – це науковий напрямок мовознавства, який вивчає мову по відношенню до культур, досліджує взаємодію етнокультурних, етнопсихологічних чинників в еволюції та у процесі мовленнєвої діяльності.

Етнолінгвістична класифікація народів – класифікація, згідно з якою народи поділяються за мовними сім'ями та групами, пов'язаними генетичною спорідненістю.

Етнопсихологія (від гр. *ethnos* – плем'я, народ) – це галузь психологічної науки, яка вивчає етнічні особливості психіки людей, національний характер, закономірності формування та функціонування національної самосвідомості, етнічних стереотипів та установок. Етнопсихологія вивчає свідомість етнічних спільнот, закономірності її формування та функціонування, а також інші психологічні особливості етносу.

Етнос – це усталена сукупність людей, що історично склалася на певній території та має спільні, відносно стабільні особливості мови, культури і психіки, характеризується, усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших утворень (самосвідомість), що зафіксовано в її самоназві (етнонімі).

Етнічна спільність, етнічна спільнота – вид стійкого соціального угруповання людей, що склався історично, може бути представлений родом, племенем, народністю, нацією.

Етногенез – (за визначенням соціолога О. В. Нельга) – це сукупність соціально-історичних та духовно-культурних процесів, що призводять до виникнення етнічного явища і зумовлюють його подальший розвиток. Вік

народу визначається тривалістю його безперервного етнокультурного розвитку.

Етногенез українців – історичний процес етнічного формування українців (походження, родовід). Дослідженнями походження нації чи етносу займається етнологія. Українці успадкували риси населення доби Русі.

Етностеретип, етнічний стереотип – узагальнений, емоційно-насичений образ етнічної групи або її представників, який сформувався історично у контексті розвитку міжетнічних стосунків. Віддзеркалюючи бажання людей зберегти етнокультурну ідентичність, етностереотип відіграє важливу соціальну роль як фактор консолідації та фіксації етнічної групи, чіткого окреслення її кордонів.

Етносоціальний організм – форма існування етносу. Етнічне утворення, пов'язане з певною країною. Територіально охоплює основний етнічний масив народу.

Етноцентризм – сукупність масових ірраціональних уявлень (які є психологічними утвореннями масової свідомості) про власну етнічну спільноту як про центр, навколо якого групуються всі інші етнічні спільноти (які уявляються у вигляді конкретизованих спрощених образів власного народу).

З

Звичаї – це основна форма регулювання поведінки, правила поведінки, які склалися внаслідок їх практичного застосування впродовж тривалого часу серед людей і уособлюють підсумок історичного досвіду та зародки майбутнього; усталений спосіб людської діяльності, який передається від покоління до покоління.

І

Індивідуалізм (фр. individualisme) – напрям в етиці, соціології, політиці, філософії, який, розвиток особистості вважає метою і змістом історичного процесу.

Інкультурація – це процес засвоєння традицій, звичаїв, цінностей і норм рідної культури, вивчення і передачі культури від одного покоління до іншого, що триває все життя.

Інтеграція (міжетнічна) – вид об'єднаних етнічних процесів. Полягає у взаємодії різних етносів, яка супроводжується формуванням у них спільних культурно-побутових ознак. Інтеграція не викликає зміни етнічної самосвідомості та утворення нових народів.

Інтроверсія – екстраверсія – дихотомічні поняття в теорії особистості, які запропонував психіатр і психотерапевт Карл Густав Юнг у 1920 році у своїй праці «Психологічні типи», щоб описати ставлення людей відповідно до їхніх тенденцій звертати увагу на зовнішні об'єкти або їх власний внутрішній світ.

К

Кінесика – виражальні рухи – міміка, жести, пантоміміка, постава, поза, хода.

Клани – це групи, які існують у різноманітних формах, у різних суспільствах.

Консолідація (внутрієтнічна) – вид об'єднавчих етнічних процесів, який характеризується внутрішнім згуртуванням народу, нівелюванням відмінностей між його етнографічними групами. Супроводжується змінами етнічної самосвідомості.

Конфлікт – соціальний процес, в якому індивід (чи група) прагне досягти своїх цілей шляхом усунення, знищення чи підкорення собі іншого індивіда (чи групи), який прагне до подібної чи ідентичної мети.

Ксенофобія найчастіше зустрічається в тих етнічних групах, в яких існує конкуренція на ринку праці.

Культура – це динамічна система правил, що встановлені групами з метою забезпечення власного виживання, установки, цінності, уявлення, норми і моделі поведінки, що є спільним для груп, однак реалізуються кожним специфічним об'єднанням всередині групи за допомогою різних способів, передаються від покоління до покоління та є відносно стійкими, тобто можуть незначною мірою змінюватися з часом.

Культура спільності (етносу) – це сукупність реальних, актуальних, існуючих предметів і зразків, які відіграють визнану роль у житті усіх членів спільності (етносу).

Культурна трансмісія – це процес, за допомогою якого етнічна група «передає себе у спадок» новим членам, передусім, через основні механізми навчання.

Культурний спадок – це та частина системи, яка виявилася стійкою в часі та передалася наступним поколінням.

Культурний шок – це стан спантеличення, втрати орієнтації та емоційного збурення, спричинений раптовим потраплянням людини в незнайоме їй середовище чи іншу культуру. Це шок від нового, від зустрічі з новою культурою.

М

Маргінальність – форма зміни етнічного успадкування, коли особа, батьки якої є представниками різних етнічних груп, перебуває на межі двох етнічних груп. Фактор походження в такому разі перестає бути основою визначення етнічної приналежності, а право вибору «своєї» етнічної групи переходить до маргінала.

Менталітет (світорозуміння) – це деяка інтегративна характеристика людей, які живуть у конкретній культурі, що дає змогу описати своєрідність бачення цими людьми оточуючого світу і пояснити специфіку їх реагування на нього.

Ментальність – соціально-психологічне явище, яке відображає духовний світ людини чи соціальної спільноти, епохи чи етнокультури і охоплює різні рівні соціальних цінностей. Ментальність є важливим етнопсихологічним феноменом, етнопсихологічною ознакою індивіда, народу, нації. Ще ментальність визначається як властивість розуму певного

індивіда чи групи індивідів; як узагальнення всіх характеристик, що визначають психіку; як спосіб мислення чи характер розмірковувань тощо. Ментальність людини реалізується в її емоціях, мові та мовленні, в діях і вчинках.

Міграція – масове переселення народів.

Міжетнічна взаємодія – це різноманітні контакти між етносами, які призводять до зміни індивідуальних і соціальних характеристик кожної з етнічних груп чи їх представників, які взаємодіють між собою, а також до інтеграції їх певних якостей і властивостей.

Міжетнічні стосунки – стосунки між людьми різних національностей, етнічними спільнотами, які переживаються суб'єктивно.

Міжкультурна адаптація – це складний процес, у результаті успішного закінчення якого людина досягає відповідності (сумісності) до нового культурного середовища, приймаючи його традиції як свої власні та діючи згідно з цими традиціями.

Мовна форма – це особливий для певної мови спосіб об'єднання звукового матеріалу та психологічного змісту, чи спосіб пристосування звуків для вираження психологічного змісту.

Н

Народ (грецькою – *θνος* (етнос)) – багатопланове поняття, яке може мати такі значення: Народ – населення держави, мешканці країни.

Народ – громадсько-політична сила, на яку опирається офіційна влада в країні.

Народ – форма національної та етнічної єдності (нація, народність, іноді плем'я).

Народні знання – раціональні знання і уявлення, набуті народом протягом його історичного розвитку.

Народність (народ) – етнічні спільності докапіталістичних формацій, що з'явилися після первіснообщинного ладу. Народність утворюється на основі територіально-політичного устрою і вирізняється своєю культурою.

Народний дух – це психічна схожість (самосвідомість, етнічна ідентичність) представників одного народу. Народний дух виявляється в мові, звичаях, традиціях, вдачі, вчинках і є предметом вивчення психології народів.

Нація – стійка спільність людей, що склалася історично і виникла на базі спільної мови, території, економічного життя і психічного складу, який проявляється у спільності культури.

Націоналізм (фр. *nationalisme*) – ідеологія і напрямок політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі.

Національна ідентифікація – процес самоототожнення з нацією на основі якогось зв'язку, а також включення у свій власний світ і прийняття норм, цінностей і зразків цієї нації.

Національна самосвідомість – відносно стійка, усвідомлена система уявлень індивіда про себе як про представника певної нації. Це сукупність

поглядів, знань, оцінок, ідеалів, що відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень представників національної спільноти про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце та призначення серед інших спільноті характер взаємовідносин з ними. Національна самосвідомість відображає ступінь засвоєння елементів загальнонаціональної свідомості окремими представниками нації.

Національна свідомість – це сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності нації та етносів.

Національний інтерес, інтереси (англ. national interest, нім. Staatsräson, фр. raison d'état) – система цілей і завдань зовнішньої політики держави. Згідно з ученням школи політичного реалізму, національні інтереси є причиною міжнародних відносин як таких.

Національна гордість – це патріотичні почуття любові до своєї батьківщини і народу, усвідомлення своєї приналежності до певної нації, що виражається в розумінні спільноті інтересів, національної культури, мови і релігії.

Національна мова – мова соціально-історичної спільноти людей, спільна мова нації, яка разом з іншими ознаками (спільність території, культури, економічного життя та ін.) характеризує конкретну націю. Національна мова виявляє постійну тенденцію до єдності й обов'язково має літературну форму існування. Це мова, яка складалася на території держави впродовж століть.

Національне почуття – це похідне від національної самосвідомості почуття стійкої прив'язаності до своєї нації, до її традицій, звичаїв, культури, побуту і національних духовних цінностей.

Національний характер – компонент психічного складу нації, який визначається як система відносин конкретної етнічної спільноти до різних сторін навколишньої дійсності, яка закріпилася і проявилася у стійких стереотипах мислення, емоційного реагування і поведінки загалом. Це властивості темпераменту, емоційних реакцій, ціннісних орієнтацій, моралі, ставлення до праці тощо не окремого індивіда, а численної групи (народності чи нації).

О

Обряд – спільні символічні дії, здійснювані з нагоди найважливіших подій у житті людини, сім'ї, колективу.

П

Патріотизм (грец. Πατριότης співвітчизник, грец. Πατρίς та лат. Patria – Батьківщина) – громадянське почуття, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури, готовність діяти в інтересах Вітчизни та постати на її захист у разі необхідності. Містить ряд важливих морально-етичних, етнічних, культурних,

політичних та історичних аспектів. Включає в себе кілька понять тісно пов'язаних з націоналізмом.

Плем'я – це форма соціальної організації, яка ґрунтується на принципі родинних зв'язків і стосунків. До племені належить значна кількість родів і кланів.

Полімодалне суспільство – це суспільство, до якого належать дві чи більше самостійних етнічних груп.

Почуття національної гідності – це внутрішнє переживання людьми цінності, значущості та самобутності власної нації в співтоваристві різних народів. Складовими почуття національної гідності є гордість справами, помислами і духовним багатством своїх предків, свого народу; повага до позитивних звичаїв і традицій; любов до рідного краю, почуття нерозривності з його ландшафтом і природою; шанування в якості непорушних зразків культури, фольклорних музичних, поетичних, образотворчих, літературних та інших творів; демонстрування поваги до їх авторам тощо.

Психічний склад – це стійкі риси психіки людей, що склалися на основі тривалої історії розвитку народу, які проявляються у звичках, смаках, звичаях, традиціях, емоційному сприйманні людиною навколишнього середовища та темпераменті.

Психічний склад нації – поєднання національної самосвідомості, почуття і характеру.

Р

Раса – група людей, котра виділяється на основі спорідненості, що знаходить вияв у спільних рисах зовнішнього вигляду.

С

Система спорідненості – сукупність принципів групування родичів, визначена спеціальними найменуваннями членів родини.

Соціалізація – це інтеграція індивіда в людське суспільство і набуття досвіду, який необхідний йому для виконання соціальних ролей. Соціальна каузальна атрибуція – це інтерпретація поведінки і результатів діяльності людей за ознакою їх групової належності.

Субетнос (етнографічна група) – частина народу (етносу) зі специфічними рисами культури, яка виникла внаслідок територіального відособлення.

Т

Толерантність (від лат. *Tolerantia* – терпіння) – у загальному розумінні слова, – ослаблення чи відсутність можливості реакції на який-небудь несприятливий чинник внаслідок зниження чутливості до його впливу. На індивідуальному рівні – це здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також – особливості поведінки та способу життя інших. Терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань є умовою стабільності та єдності суспільств, особливо тих, які не є гомогенними ні у релігійному, ні в етнічному, ні в інших соціальних вимірах.

Традиції – в етнографії: процес позабіологічної передачі від покоління до покоління усталених культурно-побутових особливостей. Це досвід, звичаї, погляди, смаки, цінності, інтереси, переконання, моральні норми, які склалися історично та передаються з покоління в покоління.

У

Українці – східнослов'янський етнос, основне і корінне населення України. Як етнос сформувався на землях сучасної України та частин суміжних сучасних земель: Польщі, Білорусі, Молдови, Румунії, Угорщини, Словаччини і Росії.

Український кордоцентризм (дослівно – українське вчення про цілісність людини) – концептуалізація тенденції української філософської думки, за якою основою існування і розвитку цілісної людини як єдності духу, душі й тіла є дух, духовне народження та вдосконалення.

Українська культура – сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених українським народом протягом його історії. Для української національної культури основоположною базою є народна культура, на основі якої поступово сформувалися професійні наука, література, мистецтво. Своєрідність української культури визначили також впливи географічних умов, особливості історичного шляху, а також взаємодія з іншими етнокультурами. Важливим історичним етапом розвитку культури стало прийняття християнства у X столітті.

Ф

Філогенез – психології філогенез розуміється як процес виникнення та історичного розвитку (еволюції) психіки й поведінки.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна

1. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія : практикум. Київ : КНТ, 2018. 204 с.
2. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. Вікова психологія: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 376 с.
3. Етнопсихологія : навч. посібн. для студентів спеціальності «Початкова освіта. Практична психологія». Автор-упорядник О.П. Цюняк. Івано-Франківськ : ЯРИНА, 2017. 132 с.
4. Етнопсихологія/ Укладачі Ольховецький С.М. Ольховецький В.С. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2019. 155 с.
5. Львовичкіна А. М. Л90 Етнопсихологія: Навч. посіб. Київ : МАУП, 2002. 144 с. С. 139–140.
6. Павленко В. М. Етнопсихологія : підручник / В. М. Павленко. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 448 с.
7. Савчин М. Вікова психологія. Київ : Академія, 2017. 344 с.
8. Кацавець Р. Вікова психологія. Навчальний посібник. Київ : Алерта, 2019. 112 с.

Допоміжна

1. Олейник Н.О. Вікова психологія (з практикумом) : лабораторний практикум. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 76 с.
2. Паскаль О.В., Гаврилова В. Деякі аспекти вивчення проблеми агресивності підлітків як однієї з форм девіантної поведінки. *Студентські соціальні ініціативи: реалії та перспективи: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченої 200-ччю ДЗ, 22 квітня р.* / редкол. І.М.Богданова та ін. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2015. С. 52-55.
3. Паскаль О.В., Алексеєва І. Особливості виховання дітей в українській родині. *Студентські соціальні ініціативи: реалії та перспективи: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченої 200-ччю ДЗ, 22 квітня р.* / редкол. І.М.Богданова та ін. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2015. С. 8-11.
4. Паскаль О.В., Асмолова А.А. Соціально-психологічна робота з учасниками АТО. Науковий вимір соціальних та педагогічних проблем сьогодення: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. серед студентів та молодих науковців, 14 грудня 2018 року /редкол. І.М.Богданова та ін. - Одесаб видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2018. - С. 3-8.
5. Паскаль О.В., Бевзюк М.В. Діагностика успішності в процесі зміни соціального статусу дітей молодшого шкільного віку. Науковий вимір соціальних та педагогічних проблем сьогодення. *збірка наукових праць /редкол. І.М.Богданова та ін.* Одеса : видавець Вадим Букаєв, 2021. С. 9-14.
6. Паскаль О.В., Донгузова А.П. Підготовка майбутніх соціальних робітників до зниження рівня тривожності у молодших школярів із числа

внутрішньо переміщених осіб. Формування та розвиток особистості в сучасній системі освіти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченої 200-чю ДЗ 20 грудня 2017. /редкол. Богданова І.М. та ін. - Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2017. - С. 32-37.

7. Паскаль О.В., Колбіна Л.А. Богданова І.М. Профілактика синдрому емоціонального вигорання среди спеціалістів соціономіческoї сфери. *Georgian Medical News: ежемєсячний научний журнал (под патронатом Тбіліського державного медичного університета).* - № 6 (291). – Тбілісі-Нью-Йорк, 2019. – С. 136-145.

8. Паскаль О.В., Колбіна Л.А. Діагностика виявлення рівня впливу толерантності студентського колективу на адаптацію першокурсників. *Інновація педагогіка.* 2021. № 32. Т. 1. С. 90-94.

9. Паскаль О.В., Колбіна Л.А. Особливості соціально-психологічного супроводу молодих людей на етапі підготовки до вагітності на батьківства. *Інновація педагогіка.* 2020. № 28. С. 255-258.

10. Паскаль О.В., Крамаренко К. Соціально-психологічний супровід вагітних жінок у процесі підготовки сім'ї до батьківства. Студентські соціальні ініціативи: реалії та перспективи: матеріали десятої ювілейної конференції присвяченої дню науки 20 квітня 2018 р. / редкол. І.М.Богданова та ін. - Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2018. - С. 109-114.

11. Паскаль О.В., Особливості конфліктної поведінки у підлітковому віці. Формування та розвиток особистості в сучасній системі освіти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченої 200-чю ДЗ 20 грудня 2017. /редкол. Богданова І.М. та ін. - Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2017. - С. 10-14.

12. Паскаль О.В., Особливості розвитку особистості і ситуації невизначеності. *Інновація педагогіка.* 2023. № 59. С. 203-207.

13. Паскаль О.В., Петраш В.О. Умови успішної профілактики прояву лихослів'я у підлітків. Науковий вимір соціальних та педагогічних проблем сьогодення: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. серед студентів та молодих науковців, 14 грудня 2018 року /редкол. І.М.Богданова та ін. - Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2018. - С. 137-141.

14. Паскаль О.В., чорна О.М. Підготовка майбутніх соціальних працівників до прояву психологічної культури в майбутній професійній діяльності. Студентські соціальні ініціативи: реалії та перспективи: матеріали десятої ювілейної конференції присвяченої 200-чю ДЗ 20 квітня 2017. / редкол. І.М.Богданова та ін. - Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2017. - С. 171-178.

Інформаційні ресурси

1. Міністерство освіти і науки України: офіційний сайт.
2. URL : <http://www.mon.gov.ua>
3. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : офіційний сайт URL : <http://www.nbuv.gov.ua/>

4. Одеська національна наукова бібліотека : офіційний сайт.
URL : <http://odnb.odessa.ua/>.
5. Бібліотека Університету Ушинського : офіційний сайт.
URL : <https://library.pdpu.edu.ua/>